

ВЕЛИКА ШКОЛА У БЕОГРАДУ УОЧИ ПРЕРАСТАЊА У УНИВЕРЗИТЕТ

Етапа развоја Велике школе на измаку XIX и на почетку XX века (1896—1905) може се издвојити од претходних етапа. Онда се јасно и одлучно улази у решавање кардиналних проблема наставног и научног рада на факултетима, од чега је до највеће мере зависило претварање Велике школе у Универзитет. У вртлогу општих неповољних социјално-економских услова живота Србије на прелазу из прошлог у овај век, Велика школа је упирала снаге да образовно-стручном и научном активношћу одговори напредним тежњама. При томе она је долазила у отворене сукобе са разноврсним кабинетима и са краљевским двором. Напредна великошколска омладина ангажовала се до највеће мере против реакционарне политике низом демонстрација које су потицале од чланова Дружине „Побратимство”, а нарочито од чланова клуба социјалиста великошколаца, међу којима се истицао Димитрије Туцовић.

I

Крупан корак ка стручном подизању факултетске наставе и стварању научних установа учињен је октобра 1896. године, када су озаконене измене и допуне Закона о Великој школи. Тим изменама су на Филозофском факултету груписани предмети по сродности и, од дотадашња два одсека, Факултет је добио четири одсека. Наставна структура била је утврђена од стране одбора у коме су радили Јован Жујовић, као ректор, и професори: Војислав Бакић, Милан Недељковић, Јован Туроман, Богдан Гавриловић и Богдан Поповић.

Не само Филозофски факултет, већ и остали: Правни и Технички факултет ослабађали су се сувишног градива и поста-

јали високе стручне школе; све је нагињало будућем универзитетском уређењу. Зато се у закључку извештаја ректора Велике школе за 1895/96. говори и о предстојећем раду и усавршавању: „С оснивањем српскога универзитета добило би се ово: науке би се више усавршавале; настава би се поправила; просвета би у опште боље напредовала; ученици не би морали ићи на туђе универзитете и академије; интелигентна омладина српска прикупљала би се овде из свих области; држава би добивала спремније чиновнике.”¹

По оцени управе Велике школе, за првих двадесет пет година постојања највиша школа у Србији задовољавала је унеколико само својим Правним факултетом. Остала одељења наука: Филозофско и „Јестастивно-техническо”... „су зацело била тек на нивоу једне више гимназије, обичне или реалне”.² И после 1863. године, када је Лицеј постао Велика школа, „техника” не задовољава, управо она се налази у ембриону. О томе је Светозар Марковић доста казао у својој исповести „једног правителственог питомца.”

Општа уредба Велике школе, којом је извршен преображај, донета је на основу члана 2. и члана 8. Закона о изменама и допунама у Закону о уређењу Велике школе од 22. октобра 1896. године. Њоме је извршена реорганизација стручно-наставног рада факултета Велике школе, што је затим посебно спроведено новим уредбама за факултете појединачно, које је Министарство просвете одобрило 1897. године.

У Општој уредби Велика школа се најпре дефинише као „научни завод за највишу стручну наставу у Србији”. После тога од важности је идеја о правцу наставно-научног рада којег се треба држати, тј. истицање врло значајног питања уну-

трашњег садржинско-методског оријентисања, па да великошколско образовање најбоље одговори новим задацима.

Реорганизација наставе на факултетима Велике школе, започета 1896. а настављена 1897. године специјалним уредбама за сва три факултета, носи више ознака позитивне, успешне реформе. Ово је текло упоредо са упорном борбом да Велика школа постане Универзитет, што је прожето сталним залагањем одговорних фактора на самој Школи. Ако је ишта реално приближило великошколско образовање универзитетском типу образовања и оновременим напредним захтевима у погледу наставно-научног оријентисања, то је свакако учињено прихватањем и прокламовањем принципа који гласи: „Ради бољег проучавања појединих наука и због спремања самосталних радника на научним пољима у Великој школи редовни су ученици дужни вежбати се у раду у лабораторијама, кабинетима, семинарима и другим институтима по распореду и по правилима, које ће утврдити факултетски савети.”³ За ванредне студенте влада посебан режим. Наиме, они могу, уколико школска средства допуштају, посећивати часове вежбања, али немају права полагати све испите, нити добијати школске сведоџбе. То је прописано чланом 13. Закона о Великој школи. Но, редовни слушаоци полажу полугодишње или годишње испите, а на крају — стручни или дипломски испит. Испити се спроводе усмено, писмено и практично. Из појединих предмета обављају их предметни наставници, у присуству председавајућег професора кога одређује факултетски савет. Стручне испите по групама врше комисије од најмање три предметна наставника под председништвом најстаријег члана. Успех се оцењује петицијним системом, оценама од 1—5, а ученик је положио ако је оцењен са добар — 3. Ванредни ученици могу само приватно полагати испите из појединих предмета, и то само пред појединим наставницима, од којих могу добити уверење које ће потврдити ректор.

Очевидно, постоји знатна разлика у правима и дужностима редовних и ванредних слушалаца у погледу испита и стицања квалификација. Поред тога, редовни ученици могу у првој години школовања прећи из једног факултета или одсека у други, и то у току прва два месеца школске године. Ученицима који прелазе из какве друге више школе у исти факултет Велике школе, моћи ће надлежни

факултет ради полагања испита урачунаати, односно признати само прве две године, па ма колико провели на страни.⁴

Општом уредбом Велике школе од 1896. године, наставничка звања распоређена су овако: редовни професори, ванредни професори и хонорарни професори. Између осталог, да се постане редован или ванредан професор потребно је да се има врло добро свршен факултет и пет година проведених у државној служби или ван ње. Разуме се, од кандидата се тражи да су објавили стручне и научне радове.

Органе Велике школе, „академијску власт” чине: ректор, декан, академијски савет, старешине факултета, факултетски савети, академијска управа и академијски суд. Декан је заменик ректоров. Академијски савет чине редовни професори свих факултета, а факултетски савет — сви редовни и ванредни професори једног факултета. Академијска управа у свом саставу има ректора, декана и старешине свих факултета, док академијски суд ради у саставу ректора као председника, док два члана за сваку школску годину поставља министар просвете од редовних професора, од којих бар један треба да буде правник.

Организација факултетске наставе уредбама донетим 1896. и 1897. године чини важан историјски акт у развоју високошколског образовања. У чему се то подробније огледа? — На Филозофском факултету дотадашњи историјско-филолошки одсек подељен је на два одсека: лингвистичко-литерарни и историјско-географски. Предмети и испити у првом одсеку подељени су у четири групе. На другој страни, природно-математички одсек Филозофског факултета отворио је два нова одсека и то: математичко-физички и јестаственичко-хемијски. А увиђајући потребе средњошколске наставе Велика школа била је спремна да изврши даље разграњавање, даљу поделу на струке.

И други факултети пошли су путем даље диференцијације наставе, односно високог стручног образовања. Тако, на Правном факултету створени су одсеци за судску и административну струку. На основу Уредбе, а по новом наставном плану за правне студије, омогућено је да слушаоци права најпре савладају основе свих правних дисциплина, док за наведене струке: судску и административну, кандидати ће се припремати у засебним семинарима и на нарочитим течајевима. Нова организација и у овом Факултету омогућила је настав-

ничком телу много више продубљенијег рада него дотада, што је било везано за очекивање све бољих резултата.

Извршеном реформом напредовао је и Технички факултет као школа за инжењере архитектонске и механичарске струке. Са своја два одсека: архитектонским и машинским, Технички факултет постао је школа не само за нискоградњу.

Када су вршене значајне реформне промене на Великој школи изражавала се готовост да се отвори и пољопривредни факултет, само ако државна управа покаже разумевање, односно спремност да осигура потребна финансијска средства.

За правилно извођење наставе, у духу модерних стручно-научних и педагошко-дидактичких захтева, Великој школи морала су се ставити на располагање средства за комплетирање института, лабораторија, кабинета, библиотека. Поред великошколске опсерваторије на Врачару, нужно је било да се подигне још неколико института, као и добије имање „Јевремовац”, поклоњено Великој школи. То добро би се претворило у центар за проучавање флоре и фауне не само Србије, већ и осталих земаља Балканског полуострва, како је то, у своје време, почео реализовати Јосиф Панчић у Ботаничкој башти. Ради унапређивања факултетског образовања, организованог по угледу на западноевропске, специјално немачке универзитете, неопходно је било уложити већа материјална средства за богаћење збирки, учила, инструмената; требало је проширити радне просторије за цртање, експериментисање и слично.

Што се тиче наставног рада нарочито треба истаћи нову одредбу по којој се редовним слушаоцима налаже да посећују часове вежбања у семинарима, лабораторијумима, институтима. Факултетске уредбе, произашле из измене и допуне Закона, поставиле су захтев да се на главне испите пуштају само они кандидати који су у обради научних задатака довољно увежбани. Извесна научна пракса у семинарима, односно лабораторијумима која је раније била необавезна, године 1896. постала је услов да се може наставити студирање.

Главна тежња реформе састојала се у томе да се теоретско знање оснажи праксом; да се провери и примени оно што се из предавања сазна; да се анализира и експериментише. Умногome ишло се ка измени метода наставе, и то је битно у развоју Велике школе после 1896. године. С тим у вези професори све више постају

управници научних института, лабораторија, а студенти више раде него што усвајају слушањем, мањевише пасивно. Извршена реформа била је од највеће добити за будући универзитетски режим студија. Радом с мањим групама студената, а услед новог систематисања предмета по сродности, олакшано је наставницима да боље упознају ученике и уведу их што дубље у одређену област науке. Свакако, друго је питање колико је ондашња државна управа осигуравала финансијска средства да би се озакоњене одредбе могле спровести што пуније у живот.

Поред изложеног, једна од врло важних измена у Закону о Великој школи састојала се у давању шире самоуправе факултетима, који врше унутрашњу организацију, потребне промене и избор наставног особља. Старешине факултета бирају се на четири године, па се тако одржава потребан континуитет у раду.

Суштинске измене на Великој школи 1896. године омогућиле су подизање квалитета наставно-научног процеса у духу савремених потреба. Борба за бољу организацију факултета почивала је не само на потребама друштва, већ и на резултатима наука који су продирали. Баш последње деценије прошлог века нагомилало се искуство наставника и истакнутих научних радника. У области природно-математичких наука већ су били на гласу и ван земље даровити радници: Јован Жујовић, Михаило Петровић, Јован Цвијић а Јован Скерлић и Александар Белић заједно са Богданом Поповићем и Светиславом Вуловићем у области књижевности и лингвистике затим у области филозофије и педагогије Бранислав Петронијевић и Војислав Бакић.

За однос образовања које се стицало на факултетима Велике школе према економским питањима и потребама ондашње српске државе и друштва врло је карактеристичан говор ректора Симе М. Лозанића, који је одржао о прослави школског празника 1891. године, под насловом: „Одговара ли наша индустрија позиву свом.”⁵ У излагању Лозанић је пошао од званичног податка да је у билансу претпоследње године стајало како је новчани увоз износио 39 милиона, а извоз 35 милиона динара. Но, тај царински статистички податак, по њему, не представља право стање, јер се само на ануитете разних државних зајмова „извози” из земље још 22 милиона, што несумњиво умањује економску снагу земље. И на друге начине чине се издаци

у иностранству (бање, путовања, лечење, школовање), што се не може званично утврдити. „Не само наши државници — говори Лозанић — већ и сви мислећи родољуби, ужасавају се од страшног факта, да нам је извоз новца већи од увоза. То је дефицит не наших државних финансија, већ нашег народног газдинства, и такав дефицит за цело не води благостању народном.“ Где се налази лек, пита се ректор Велике школе, и одмах одговара да би само повећана производња отклонила економске и остале недаће у националној привреди. Потом се беседник задржава на важнијим изворима сировина и баца поглед „на садању занатску и будућу велику индустрију нашу“. Земљорадња представља најјачи извор привреде — „готово једини извор сировина и зато је треба највише гајити“. Одмах затим долазе рудници, јер „Ретка је земља, која у себи скрива толико много и тако разноврсног рудног блага, колико га има у нашој малој отаџбини“. Угљенокопи стоје на првом месту, и то од лигнита до правог каменог угља. Као стручњак, хемичар, Лозанић саопштава да је испитао „фосилно угљевље са педесет разних рудишта, и могу тврдити да је и најмлађе угљевље наше подесно за сва обична ложења, старије угљевље пак може се употребити и за саме металуршке цели, где се тражи најбоље гориво. Наше угљено богатство имаће, без сумње, повољан утицај на развитак наше будуће велике индустрије коју за сад тако жељно ишчекујемо.“

После указивања на остало рудно богатство у налазиштима гвожђа, бакра, олова, минерала и минералних вода, Лозанић истиче да експлоатацији сировина мора притећи други врло важан фактор — индустрија. Интензивна производња сировина тражи прераду на фабрички начин; занатство мора уступити место машинској индустрији. „Та велика индустрија“ — тврди Лозанић — „не само да ће спречити увоз страних фабрика, прерађујући наше сировине, већ ће она бити главни покретач нашег заједничког напретка и даће вредност оним разноврсним материјалима природним који данас леже без икакве употребе.“ Лозанић је нарочито нагласио да главну пажњу треба обратити на пољопривредну индустрију: млинарску, прехрамбену, јер има моћну сировинску базу, а затим на рударску индустрију.

У својој беседи ректор Велике школе износи мишљење да главни узрок што се код нас није развила рентабилна индустрија

лежи у незнању, а не толико у немању капитала. Највише недостаје стручно знање и способност. Отуда образовање наше омладине за потребе индустрије намеће се свом озбиљношћу. Старешина Велике школе је због тога позвао великошколску омладину да се посвећује индустријским наукама, док је за остала чиновничка занимања рекао да су „непродуктивни научари, ако се смем тако изразити“.

Упркос несређених унутрашњих економско-социјалних и политичких прилика на измаку прошлог века, школски живот добио је доста импулса добрим законско-уредбеним радом Министарства просвете, које је онда имало способне стручњаке и високе функционере, а једно време врло заузимљивог министра просвете и правде Андру Ђорђевића, чији политички став, иначе, није био на линији прогреса.

За 1896/97. школску годину изабран је за ректора Велике школе Јован Жујовић, а за старешину филозофског факултета на четири године — Војислав Бакић. Онда је ректор Жујовић нарочито желео да му педагог Војислав Бакић помогне при извођењу закона, на којима је највише радио. Поред Војислава Бакића, и Милан Недељковић је изабран у комисију која је добила задатак да изврши груписање наука по струкама.⁶ Резултат тога рада била је подела Филозофског факултета на четири одсека, с тим да се педагогија, ради припремања наставника за средње школе, предаје у свим одсецима. Из пређашњег историјско-филолошког одсека постали су одсеци лингвистичко-литерални и историјско-географски, а из природно-математичког формирани су одсеци математичко-физички и јестаственичко-хемијски.

Поред преданог рада на реформи Велике школе и Филозофског факултета и пуне ангажованости на плану струке, професор педагогије Војислав Бакић је, као старешина Филозофског факултета, сазнавао и непожељне ствари баш у школи којој се посветио и чији је ректор био више пута. „Цвијић ми рече“ — записао је Бакић у своме Дневнику — „да не треба да помажем ректору; а ја сам одговорио да помажем школу. Питао ме зашто се ја не бих примио за ректора.“⁷ И стварно, и против своје воље, Бакић је, ускоро након оставке Јована Жујовића, поново изабран за ректора (у 1897/98. години). Мада су политичке трзавице у великој мери захватиле професоре Велике школе, подељене на страначке таборе: напредњака, ли-

берала и радикала, ректор Бакић је био вођен мишљу о подизању нивоа образовања и научног рада. Особито за министровања Андре Ђорђевића у просвети, долазило је до оштрих сукоба између представника власти и слободоумних професора. Тако је ректор поверљиво био упозорен крајем октобра 1897. године од стране министра просвете „да је јуче на свадби г. Миливоја Јосимовића, директора српских државних железница, г. Тоша Селесковић, професор Велике школе, у одржаној здравици између осталог рекао и ово: да ће српске државне железнице под данашњим режимом ускоро прећи у стране руке.”⁸ С тим у вези, ректору је препоручено да Селесковићево изјашњење пошаље „до сутра”, што показује притисак који је највиши просветни орган вршио на појединце и управу Велике школе. За односе и сталне отворене и латентне сукобе између представника владе из периода реакције под последњим Обреновићем и, на другој страни, чланова Велике школе карактеристичан је детаљ који се тиче Селесковићевог изјашњења, датог тек 4. новембра 1897, у коме он пориче наведене речи добивене с „поуздане стране”, и моли „Господина Министра да одговорности подвргне онога, који је моју, у кругу фамилије и другога изговорену здравицу на сокаку неистинито коментарисао”.⁹

II

На основу ранијих претресања у Академској управи о уџбеницима, Војислав Бакић је као ректор чинио кораке да би се слушаоцима пружили добри уџбеници и друге књиге као помоћна средства за савлађивање материје. Не мањи напори уложени су тада од стране ректора Бакића и Академијске управе да се повећа свота за благодјејанце. Тада је писано Министарству просвете да треба „повећати суму на благодјејање у Великој школи од 6.000 бар на 9.000 динара као што је то прошлих година било. Ово је потребно стога” — подвукао је ректор — „што у Великој школи има знатан број сиромашних ученика и ученица који заслужују благодјејање, и што је при овој суми од 6.000 динара на 15 благодјејанаца (по пет из сваког факултета) не могу добити благодјејање од 50 до 60 динара месечно него само по 30 до 40 динара”.¹⁰ Та представка Велике школе министру просвете достављена је рачуноводству са забелешком: „Рач. може ли се повисити?”. И поред тога што је из

рачуноводства одговорено позитивно, министар је дао ректорату Велике школе негативан одговор.¹¹

Настојање управе Велике школе да се ученицима олакша живот и лечење било је предано. Требало је „изменити наредбу о давању бесплатних лекова сиромашним ученицима у том смислу да сви болесни а сиромашни ученици могу добивати лекове бесплатно без обзира на успех из наука и оцену из владања, које мора и иначе одговарати школском закону докле год се ученик трпи у школи”. Одмах потом ректор додаје: „Молим Вас, господине Министре, да у интересу здравља ученика, а нарочито на сузбијању заразних болести изволите одобрити ову одлуку.”¹² Тражена измена од стране Академијске управе тичала се не само ученика Велике школе, већ и средњих и учитељских школа. Међутим, изложено гледиште и предлог ректората нису усвојени.¹³

Последњих година прошлог века тешкоће су стално пратиле рад највише школе у земљи због појачане реакције у друштвено-политичком животу. Ова просветна и научна установа, међутим, остала је носилац слободарских мисли, које су гажили већина професора и маса студената. На другој страни, не само што власти нису чиниле што треба за развитак Велике школе, већ су прећутно допуштале нападе на њу,¹⁴ а великошколце узимале на одговорност ако су учествовали ма и у извођењу јавног програма са Змајевим песмама сатиричне садржине.¹⁵

Извесни напади на Велику школу у штампи, као на пример онај у 32. броју неслужбенога „Вечерњег листа Српских новина”, од 21. марта 1898, чланком „Краљ и народ”, изазвали су оштру реакцију Академијске управе, професора и ректора Велике школе. У наведеном чланку пребачено им је да не поучавају „нашу омладину и наш народ о дужностима према Краљу”, него да неки од њих раде противно томе. У своме одговору Академијска управа одбила је најодлучније од себе тај напад, „јер ништа није истинито од онога, што се у том чланку каже засадашње професоре Велике школе: ни један од садашњих професора није доказивао „оправданост прогонства чланова Краљевског дома”; ни један није учествовао у заверама”¹⁶ Академијска управа позвала је писца чланка „Краљ и народ” да отворено каже који су то ректори и професори што су се огрешили о своје дужности на онај начин како то тврди и нека докаже своја

тврђења. Тај лист, као полуслужбени орган, нападајући Велику школу, изразио је несумњиво своје интимно уверење, односно неповерење које је гајила врховна државна власт према највишој просветној институцији.

Забња владајућих кругова све више је расла, јер се напредни студентски покрет ширио. „... Министар ми пише поверљиво, да је „великошколски социјалистички клуб“ издао књижицу „Социјализам и економска револуција“, што је читано у Клубу месеца фебруара 1897. Прочитао сам ту књижицу” — записује у своме Дневнику ректор В. Бакић — „и нема ништа важно и опасно у њој.” На другој страни, неки кругови из власти изигравали су законе, а у седницама Академијског савета водила се упорна борба за очување угледа Велике школе. То се нарочито показало у случају Љубомира Ковачевића, који је враћен на наставничко место без претходног питања Академијске управе. Након дискусије која се водила у вези с Ковачевићем, ректор Бакић је морао ићи код краља. Том приликом краљ је рекао: „Академијски савет није Државни савет или Касација да тумачи закон; професори нека предају и нека пишу књиге, то је њихов посао и ништа друго.”¹⁷

У извештају за 1897/98. школску годину ректор је изнео незавидан положај установе од које народ много очекује а државна власт јој мало даје. „Кад се буџет наше Велике школе упореди са буџетом ма које туђе велике школе (с три факултета), наћи ће се да је наш буџет сразмерно најмањи, а нарочито буџет за научна средства.”¹⁸ Ако су неки заводи факултета унеколико добро буџетирани и опремљени, зашто се не приступи и богаћењу семинара друштвених наука Филозофског факултета, затим семинара Правног факултета, па да и они боље извршавају задатке. На Филозофском факултету лоше је стање у историјском, славистичком, педагошко-филозофском семинару. То је констатовала нарочита комисија чији су чланови били ректор, декан, старешине факултета и председници већа сва четири одсека. „Ова комисија је нашла, да је безусловно потребно, да се посебне књижнице за помнуте семинаре снабдеју најважнијим научним делима и часописима. То исто важи за правнички и технички факултет.”¹⁹

Правилан став и прогресивне идеје професора импоновале су великошколцима, па се могло запазити да су предавања тих

професора била посећенија.²⁰ А један од заслужних ректора био је иницијатор сарадње наставника Велике школе и наставника средњих школа. Он је био и покретач Друштва за ширење просвете док се налазио на положају председника Главног просветног савета. То се хтело реализовати у време страсних борби у јавном животу земље. „... Био сам на збору професорског друштва; говорено је о новом закону. Р. Домановић је предложио” — записао је један учесник — „да се збор растури и да професорско друштво престане, јер је средња школа посрнула и професори су понижени, — што је једногласно примљено.”²¹ У таквој ситуацији Министарство просвете и црквених дела није одобрило рад замишљеног Друштва за ширење просвете.

Напори који су на самом измаку XIX века улагани да се оснивањем универзитета усаврши највиша настава била су безизгледни. Наиме, уместо да се омогући школовање већег броја сиромашних а добрих великошколаца, државна управа чинила је супротно. Дотадашњи кредит за благодјејање од 9.000 смањен је на 3.000 динара. А каква је била општа и финансијска ситуација, као и то колико се на краљевском двору нерадо гледало на Велику школу, поред осталог, види се и из повлачења пројекта о универзитету када је већ био раздан народним посланицима у Скупштини. После ове вести, могла се чути још једна сличне врсте. Један професор забележио је у својим мемоарима: „Ректор Стаменковић каже да је благодјејање сасвим укинуто.”²²

Упркос неприликама, поједини факултети Велике школе сређивали су своја унутрашња питања: учвршћивани су семинари, стваране су нове катедре. Тако је у Савету Филозофског факултета расправљано о изменама Уредбе, и марта 1900. године усвојена је филозофско-педагошка група предмета у систему студија. Тада је усвојен и предлог да се учитељи и учитељице примају за редовне слушаоце.

На Велику школу и даље се гледало нерадо и са омаловажавањем с врхова државне управе. Ректор Стаменковић био је приман од представника виших државних функционера на некоректан бирократски начин, а о самој школи у краљевој околини није се хтело ни говорити. Нада све, опште и економске прилике у земљи постојале су све теже. Професори су примали плате са двомесечним и тромесечним закашњењем. А када је на горњи спрат

Велике школе усељен новоизабрани Сенат, онда су великошколци, претећи да неће долазити на предавања, енергично захтевали да се Сенат исели из школских просторија. „... Бази треће године нису дошли на предавања! Ректор каже да краљ назива ђаке мангупима... Ја сам говорио против уласка полиције у школу... Ректор нам саопштава да не долазимо”, лаконски је записано у дневнику познатог професора.²³

После спроведеног штрајка студената Велике школе и догађаја који су следили, велики број је оштро кажњен. Против таквих драконских мера наставници су устали у Академијском савету и тражили да се казне ублаже или опросте. Онда је „осуђено” 211 великошколаца, од којих је 1 изгнан за свагда, а 23 кажњено на једномесечни затвор. Природно, слушаоци су највише протестовали, упркос полицији која је опседала школу.²⁴

Услед слободоумља напредних великошколаца и већине професора, а још више због отпора реакционарној политици под последњим Обреновићем, Велика школа се стално налазила у сукобу са владајућим круговима и двором.

Нетрпљење и занемаривање великошколских потреба било је грубо. То се одређено сазнаје из једног акта Велике школе почетком маја 1898. године, када је ректор инсистирао да се у Велику школу, после више покушаја, уведе електрично осветљење. На почетку писма Министарству подвучено је: „Има већ неколико година, од кад се сваке године тражи електрично осветљење у Великој школи. Још пре две године г. министар грађевина одредио је комисију... Ну овај рад је прекинут. Сада пак, пошто је из Велике школе исељена гимназија, Академијска управа распоредила је све локале стално.”²⁵ На крају тражења ректор је додао: „Ако се из финансијских разлога, не би могло одмах завести електрично осветљење у целој згради; могло би се ове године завести бар у два горња спрата, где су слушаонице и канцеларије.”²⁷

III

Како за време режима последњег Обреновића тако и после тога односи између Министарства просвете и Велике школе нису били добри. Дух отпора је избијао из Велике школе када се ударало по њеној аутономији и неосновано иступало против интереса образовања, слушалаца

и наставника. Тако је, поводом извесног ученичког напада у штампи на тобожњу нередовност у предавањима професора Милана Недељковића и Луја Адамовића, првог као управника Опсерваторије, а другог као управника Ботаничке баште, министар Љуба Стојановић наредио да му се са Велике школе шаљу двомесечни извештаји о изостанцима наставника са часова.²⁸ Изражено неповерење министра просвете изазвало је негодовање и отпор Академијске управе и ректора. Штитећи углед Велике школе, они су одбили тражење којим је убачена сумња у исправност рада на Великој школи. У име Академијског савета одговор Министарству просвете саставили су професори Војислав Бакић, Драг. Павловић и Слободан Јовановић.²⁹

Како се настава са семинарским радом није могла замислити без добро уређених и снабдених стручних библиотека, то се ово питање све више заоштравало. До почетка 1896. године набавке иностране стручне литературе за Велику школу вршене су преко књижаре Геролда у Бечу. Међутим, према одлуци Академијског савета од 16. марта 1896. убудуће се више неће набављати књиге посредством те књижаре, па је ректорат добио две понуде: једну од Алфреда Лоренца из Лајпцига, а другу од књижаре Мите Стајића из Београда. Потоња понуда била је најприхватљивија, па су старешине факултета умољене да даду своје мишљење.³⁰ Овај београдски књижар даваће 10% рабата за све књиге и листове на германским, романским и словенским језицима, с тим да плаћа поштарину, „а да нове књиге из разних струка ставља на углед у својој књижарници”.³⁰

У најтешњој вези с набавкама, а на основу устројства Велике школе, Академијски савет је половином марта 1896. године донео „Правила о набављању и чувању научних средстава Велике школе”.³¹ Њиме је регулисано више питања значајних за наставно-научни рад. Тако у члану првом прописује се да Академијски савет на почетку рачунске године распоређује колико ће се издавати новца појединим институтима који немају засебне буџете, а колико ће се издавати на Библиотеку Велике школе, која је заједничка. Факултети имају право да распоређују суме на поједине кабинете и институте у њиховом саставу, на основу предлога управника тих института. Ово се односило на Опсерваторију, Ботаничку башту, Географски институт, Физички институт, Геодетски завод.

Снабдевање библиотека појединих института и кабинета вршило се из буџета факултетских огранака (чл. 3. Правила), док су књиге за општу библиотеку набављане из општег кредита за научна средства. У осталим деловима Правила, која садрже десет чланова, прописано је пословање и руковање новцем. Иначе, општу библиотеку Велике школе требало је уредити по струкама, односно факултетима, одсецима. „За сад” њоме рукује секретар Велике школе. Та општа библиотека претеча је садашње Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” у Београду.

Снабдевање литературом међутим ишло је споро због оскудних финансијских средстава. То доказује саопштење министра просвете Љубомира Ковачевића од краја децембра 1895. године, које је послао ректору Велике школе и у којем се каже да ће државне власти у буџетској 1896. години вршити финансирање по буџету који је важио за 1895. годину, све док Народна скупштина коначно не донесе одлуку.³²

Као што је изнето, више година књижара Геролда у Бечу снабдевала је институте и кабинете Велике школе. Средином маја 1896. утврђен је дуг Велике школе од 7.999,75 форината, који је створен код те књижаре набавкама појединих управника завода на факултетима. Природно, највише је трошио за набављање инструмената Физички кабинет, којим је у оно време управљао професор Станојевић, и то 1.311,26 форината, у 1893/94. школској години; Зоолошки кабинет је 1892/93. купио преко те бечке књижаре средства у вредности од 1.018,77 форината. Тим кабинетом је онда управљао професор Јовановић. Ботанички кабинет је 1893/94. набавио потребна средства за 665,26 форината на основу поруџбина управника Јакшића. Географски институт, чији је управник био Јован Цвијић, 1893/94. снабдео се преко Геролдове књижаре стварима у вредности од 491,30 форината.³³ Дуг је требало измирити, па се министар просвете Љубомир Ковачевић заузео у Народној скупштини, и она је одобрила кредит од 8.000 динара.

У другој половини последње деценије прошлог века на Великој школи постојали су следећи институти и заводи: Геодетски завод, којим је управљао Милан Андоновић; Грађевински институт, чији је управник био Коста Главинић, оба на Техничком факултету; Хигијенски институт налазио се под управом Милана Јовановића-Батута; Географски институт којим је руководио

Јован Цвијић. Сем тих значајних установа, на факултетима Велике школе постојала је и једна хемијска лабораторија, пет кабинета: физички, којим је руководио професор Станојевић; минералогски, којим је управљао професор Урошевић; ботанички, под управом Јакшића; зоолошки, под управом професора Јовановића, и геолошки кабинет, којим је управљао професор Јован Жујовић.

У склопу кабинета или завода постојале су збирке. Оне су стваране и богаћене највише захваљујући екскурзијама, које су професори изводили са ученицима. Поред тога оне су богаћене и откупљивањем. Тако, после понуде извесног Феликса Лаја средином 1899. године да му се откупи етнографска збирка од око 15.000 разних предмета, која се налазила на чувању у Народној музеју, министар просвете Андри Ђорђевић обавестио је ректора Велике школе да је потребно одредити комисију, која би извршила процену.³⁴ У комисију су, потом, одређени Љубомир Ковачевић, Михајло Валтровић и Ђока Миловановић. Та збирка је била значајна за будућу катедру етнографије.

За наставно-научне потребе појединих факултета Велике школе, најпре је Филозофски факултет добијао већа новчана средства, али временом је Технички факултет све више полагао на екскурзије, ради практичних теренских вежби, односно снимања, мерења, премеравања. Тако, на измаку прошлог века, Академијска управа решила је једном приликом да се, од целокупне суме за екскурзије, 1.200 динара одвоји за техничаре, а 8.00 динара за потребе наставе Филозофског факултета.³⁵

Не потпуно, али ипак у довољној мери може се створити извесна представа о стању и кретању наставно-стручног рада на факултетима Велике школе, ако се упореде буџетске цифре у појединим годинама последње деценије прошлог века. Тако, буџетом за 1893. годину за научна средства и библиотеке факултета предвиђено је 20.000 динара. Међутим, ова партија је у следећој буџетској години износила само 6.000 динара.³⁶ Тако велика разлика доста говори о финансијском стању државе, као и у погледу искоришћавања ангажованог новца од стране одговарајућих органа Велике школе. Након три године, 1897, стање је поправљено, па је за ту партију предвиђена сума износила 35.000, да би у 1898. пала на 25.000 динара.³⁷

Материјална база није била довољна, нарочито ставке за екскурзије у 1901. години. Ондашњи декан Велике школе Богдан Гавриловић известио је старешину Филозофског и Техничког факултета да је Академијска управа према распореду буџета одредила по 1.000 динара за екскурзије слушајалаца.³⁸ Међутим, само Технички факултет тражио је за екскурзије 5.000 динара.³⁹

Несумњиво, просветна политика једне државе врло конкретно и очигледно се изражава у буџету, то јест у издацима који се чине за школе свих ступњева. Ако се пак хоће да пропрати та политика на једном сектору школства, рецимо Велике школе, онда се из појединих буџетских ставки за више година може створити суд о тенденцијама државне управе на том сектору. Тако, за буџет Велике школе у 1901. години карактеристично је, што од укупно предвиђених издатака из своте 326.506,33 динара, на плате долази 248.685,13; на све остале предвиђене и непредвиђене потребе 76.821,20, док је на научна средства утрошено свега 1.000 динара.⁴⁰ У следећој години је на екскурзије дато 2.000 динара, од којих — за Филозофски факултет 1500 и за Технички факултет 500 динара. У 1903. предвиђена је опет иста сума, 2.000 динара, и она је подељена на равне делове између Филозофског и Техничког факултета.⁴¹ Школске 1903/904. износ буџета свих факултета кретао се око 350.000 динара. У извештају за период 1. септембар 1903 — 1. септембар 1904. године, ректор Велике школе извршио је поређење са универзитетима других земаља „који би се приближили нашој Великој школи”, па је нашао да они располажу много већим новчаним средствима него Велика школа у Београду. На пример, на Циришки универзитет онда је годишње трошено 750.000 динара; на Берлински универзитет 740.000; на Универзитет у Јашу 650.000; на Универзитет у Букурешту 1.004.500; на Загребачки универзитет, који тада није имао ни технички ни медицински факултет, издавано је преко 400.000 круна.⁴²

Да би се могао унапредити стручно-научни рад и Велика школа „одржи на висини свога задатка”, како је закључио ректор у поменутом извештају, мора се учинити много више за финансирање института, завода, лабораторија, кабинета.

Буџетом Велике школе за 1904. годину предвиђени су следећи издаци: 1) на плате

указног особља 199.359,40 динара; на благодетење ученика свега 5.000 динара; помоћ певачком друштву „Обилић” 1.200 динара и 4) на материјалне трошкове, тј. издржавање завода, института, кабинета, семинара, екскурзија, укупно 73.000 динара. У поређењу са ставкама издатака из претходних година, на материјалне издатке установа Велике школе, које су непосредно служиле стручно-научном раду, после смакнућа последњег Обреновића почело се све више мислити.

Због незадовољавајућег стања наставно-научних средстава, особито крајем прошлог века, кад су буџетске могућности биле врло скучене, управници института и лабораторија нашли су се побуђеним да поднесу заједничку представку, 15. фебруара 1900. године, Министарству просвете. То су учинили др Милан Јовановић-Батут, као управник Хигијенске лабораторије, Сава Урошевић, као управник Минералошке лабораторије, др Живојин Ђорђевић, у својству управника Зоолошког института, и др Вој. Ж. Ђорђевић, у својству управника Анатоомско-физиолошког института. Они су подвукли да лабораторије још нису снабдевене ни најпотребнијим средствима. Тако, на пример, не располаже се светлећим гасом, већ се употребљавају лампе са шпиритусом. Недостају термостати и терморегулатори, врло потребни за лабораторијски и експериментални рад.⁴³ У заједничкој представи Министарству просвете управници су тражили да се ванредним буџетским кредитом осигура потребна сума новца ради набавке неопходних апарата за производњу светлећег гаса у довољној количини за све лабораторије и ради спровођења инсталација светлећег гаса. По прорачуну, целокупни издаци изнели би око 3.000 динара.⁴⁴

Недовољни смештајни простор причињавао је нарочите тешкоће правилном чувању и коришћењу збирки разних завода. Због тога су настали велики поремећаји 1901. године после одузимања просторија Велике школе за новоосновани Сенат. Од октобра 1901. до августа 1902. године развила се права битка за дворану и пет слушаоница, због чега нису могла да се одржавају предавања за слушаоце Правног факултета. Одузимање тих просторија само је погоршавало и онако тешку ситуацију у одвијању наставе,⁴⁵ па су енергично бранили интересе Велике школе ректор Коста Главинић и др Милан Јовановић-Батут.

Снабдевеност и правилно функционирање библиотека играло је важну улогу у стручном образовању великошколаца. По основној организацији и објашњењу пројекта правила Библиотеке Велике школе, сагласно Општој уредби (чл. 7), Библиотека се делила на општу и посебне библиотеке, мада је то јединствена установа, која постоји на основу Уредбе Велике школе, а служи разним струкама, односно факултетима.⁴⁶ Један нацрт о библиотекама који је изнет на претресање 1901. године изазвао је доста дискусија и опречна мишљења, што показује да се питању правилног коришћења литературе од стране професора Велике школе поклонила довољна пажња.⁴⁷

IV

Упркос неповољних материјалних услова у којима су се развијали, заводи на Великој школи су, захваљујући ангажовању управника, достигли завидан ниво. За наставно-научну делатност на Великој школи био је велики успех када је на Париској изложби 1900. године додељена златна медаља са дипломом за вишу наставу и научне институте Геодетском, Физичком и Географском заводу Велике школе, који су изложили учила и радове на Париској изложби. На тај начин је у културној утакмици међународних размера одато признање напорима који су улагани у средишту мале српске државе.⁴⁸ Успех је био врло запажен, мада је у земљи вођена нестабилна просветна политика, што се испољило, поред осталог, и у честом мењању министара просвете, тако да је ректор Марко Леко у своме извештају за 1902/903. годину подсетио да је само 1901/902. измењано седам министара просвете, да би на крају закључио: „Ако се жели, да се Велика школа одржи на висини свога задатка, онда јој се мора ставити на расположење довољно материјалних средстава за подмирење потреба кабинета, лабораторија, института, семинара итд. Мора се подмирити у школским локалима, мора се регулисати положај наставника Велике школе, и спречити да опробане снаге напуштају Велику школу и мора се поклонити већа пажња сиромаштини великошколске омладине. Кад се то све мора учинити — додаје ректор Леко — онда нема никаквих оправданих разлога, што се оклева са реформама Велике школе. Подизањем Велике школе на ступањ Универзитета, најбоље би се могле извршити и

реформе, без којих се наша Велика школа не може даље развијати.”⁴⁹

Последњих деценија прошлог века упадљиво је појачано интересовање за изучавање природе на факултетима Велике школе. Геолошки завод, Географски завод, а од раније Ботаничка башта, налазиле су се на челу установа које су, поред наставно-инструктивних задатака, вршиле и научне задатке. Сеизмолошки завод, један од најстаријих у нашој земљи, ширио је активност. Ресавски земљотрес разорне снаге 1893. године побудио је управника Геолошког завода Јована М. Жујовића и његове сараднике да прикупе податке и опишу потрес. Затим се 1904. године догодио разорни потрес у Врањској котлини, онда кад је отпочела функционисати Међународна сеизмолошка организација. Најзад је, самосталним путем, Јеленко Михаиловић пришао оснивању модерне сеизмолошке службе у Србији. То је извршено 1906. године, откако је Савет Филозофског факултета прихватио предлог да се оснује сеизмолошки одсек Геолошког завода.⁵⁰

За разноврсне потребе наставе: предавања, семинарских вежби, експериментисања и смештаја института, збирки, и томе слично, Великој школи је било потребно много више простора него што га је имала. Да би се рационалније користиле постојеће школске зграде у Београду, комисија, у чији су састав ушли ректор Велике школе и директор Реалке, прегледали су зграду Реалке и Учитељске школе, средином септембра 1896. Тада је утврђено да се у зграду Реалке може сместити Технички факултет са свим одељењима, с тим да се доцније изврше неке поправке. Добијањем нових просторија, Велика школа могла би много интензивније и плодније да ради. Здање учитељске школе, међутим, исувише је пространо за смештај Реалке, па би се тамо могли преселити неки разреди гимназије.⁵¹ Поред корисних предлога које је поднела комисија, питање коришћења школског простора и даље је остало отворено. Због тога је доцније долазило до нежељених сукоба између факултета. Тако, старешина Правног факултета Слободан Јовановић, крајем октобра и почетком новембра 1903. године, у два маха је интервенисао код ректора Велике школе да би се спречило држање предавања професора са Филозофског факултета Бранислава Петронијевића и Драгише Ђурића у слушаоницама Правног факултета.⁵² Петро-

нијевић је и после тога држао часове у једној слушаоници Правног факултета, па је Јовановић у потоњем писму ректору запретио да ће средствима која му стоје на расположењу „спречити ово насилно заузимање правних слушаоница од стране г. г. професора и слушаалаца Филозофског факултета”.

О тегобама услед недовољних просторија за слушаонице, семинаре, кабинете и лабораторије прецизне податке дао је ректор почетком 1903, када је Министарству скренуо пажњу да је „у последње време та оскудица тако велика да се у појединим семинарима не може да ради како треба, нити се имају где да сместе библиотеке појединих кабинета и семинара.”⁵³ Због таквог стања је Академијска управа одлучила да се затражи од Министарства просвете да се заузме како би се Великој школи уступиле просторије исељењем Народне библиотеке, која се налази у згради Велике школе, или да се узме у закуп једна суседна зграда која има бар десет одељења. Већ сам тај факат да је била потребна још једна зграда са толико одељења, да би се рад Велике школе могао нормално одвијати, показује колика је оскудица владала. У извештају ректора Марка Лека за 1902/903. школску годину, који је био примљен на седници Академијског савета почетком септембра 1903, приказујући рад Академијске управе наглашено је да се она нарочито бавила питањима смештајног простора. Министарству просвете поново је указано: „Велика школа сада нема, према развоју своме, ни најпотребније локале за учионице, семинаре и читаонице. У многим семинарима због оскудице у локалимa, не може да се развије онако интензиван рад, као што би требало; а у неким семинарима, опет из ових узрока, није ни отпочео рад”.⁵⁴ Академијска управа, поред тога што је предлагала Министарству да се исели Народна библиотека из зграде Велике школе или да се закупе просторије у суседству, предлагала је и да се подигне трећи спрат у задњем крилу зграде Велике школе.⁵⁵

Питање уџбеника било је отворено и у сталном решавању. Министарство просвете често је интервенисало, па се то догодило и 1896. године наредбом о пропитивању ученика Велике школе.⁵⁶ Због тога је ректор Јован Жујовић средином септембра 1896. године доставио професорима следеће напомене: „1. Према наредби о пропитивању ученика Велике школе за-

бранио сам да се у Великој школи (Просветни зборник, стр. 93—94) израђују и продају аутографисана предавања г. г. професора. Молим г. г. колеге да према истој наредби пропитују своје ученике, кад за добро нађу. 2. Школски закон је обавезао ученике да уредно посеђују сва предавања. Молим г. г. професоре да ми достављају имена неуредних ученика и у опште да ме помажу у одржању Школског законика (види спроводно писмо истог Законика у Просветном зборнику, стр. 75/3. Индекс је заведен Краљевским указом (Пр. збор., стр. 74) с тога молим г. г. професоре да га од ученика траже и попуњују. 4. Молим г. г. професоре да своја предавања држе и онда, кад би присутан био ма и мали број ученика. 5. Који би од г. г. професора био спречен да држи предавања нека има доброту благовремено известити ректорат”.

На списку професора испод наведеног акта, који су потписали или је требало да потпишу, налазе се следећа имена: Глиша Гершић, Светислав Вуловић, Јован Туроман, Михаило Валтровић, Гргур Миловановић, Андра Ђорђевић, Драгутин Милутиновић, Војислав Бакић, Милан Андоновић, Јован Жујовић, Милован Миловановић, Милан Јовановић Батут, Коста Главинић, Милан Недељковић, Љубомир Недић, Никола Стаменковић, Драг. Мијусковић, Свет. Зорић, Ал. Борисављевић, Ђ. Стаменковић, Милан Капетановић, Богдан Гавриловић, Б. Прокић, Љубомир Стојановић, Мих. Шљивић, Живко Милосављевић, Спасоје Радојичић, Андра Стевановић, Стеван Јакшић, Мијалко Ђирић, Сава Урошевић, Тодор Селесковић, Јевта Стевановић, Милић Радовановић, Светислав Станојевић, Јован Цвијић, Лука Зима, Миленко Васнић, Богдан Поповић, Стеван Марковић, Михаило Петровић, Вој. Вељковић, Реснер, С. Томић, Ж. Ђорђевић и Радован Кошутић. Онда је на свим факултетима Велике школе радило 46 наставника.⁵⁷

Препоручени начин пропитивања на испитима професорима је наметнуо бригу да воде рачуна о редовном похађању предавања од стране слушаалаца. Ваљало је, сем тога, онемогућити дивље умножавање, односно литографисање предавања, што се свом озбиљношћу поставило почетком 1902. године. У оно време литографисање је често вршено од стране појединих слушаалаца без контроле, тј. без ичијег одобрења, најпре одобрења наставника. Зато је ректор Велике школе почетком јануара 1902. молио

Министарство просвете да поради код Управе града Београда како би издала наредбу лицима која имају аутографске пресе и баве се литографисањем, да предавања професора са Велике школе смеју аутографисати само у том случају кад добију писмено одобрење ректората.⁵⁸ Та мера предузета је највише због тога што слушаоци, особито правници, уздајући се у често непотпуне и махом нетачне белешке са предавања, нису долазили редовније на предавања. Међутим, министар Љубомир Ковачевић није усвојио ректоров предлог да се код Управе града Београда учини такав корак, јер није нашао да је ефикасан; препоручио је већу контролу над похађањем предавања.⁵⁹

У свему најважније је било да се регулише нормално издавање уџбеника. За ту сврху написана су Правила за штампање уџбеника на Великој школи. Први пут она су сачињена 1897, али их је Министарство занемарило. Ово се десило после безобзирног напада у листу „Поглед“ од 17. октобра 1897, када су професори оптужени да пишу само за хонораре, на што је разложно одговорио и дао исправку по Закону о штампи ондашњи ректор Бакић. Прошло је затим више година, па је опет 1903. године покренуто питање правила за уџбенике Велике школе, чији је нацрт дао Просветни савет, с којим се начелно сагласила изабрана комисија од стране Академијског савета Велике школе. Правила је Министарство усвојило и обзанило.⁶⁰

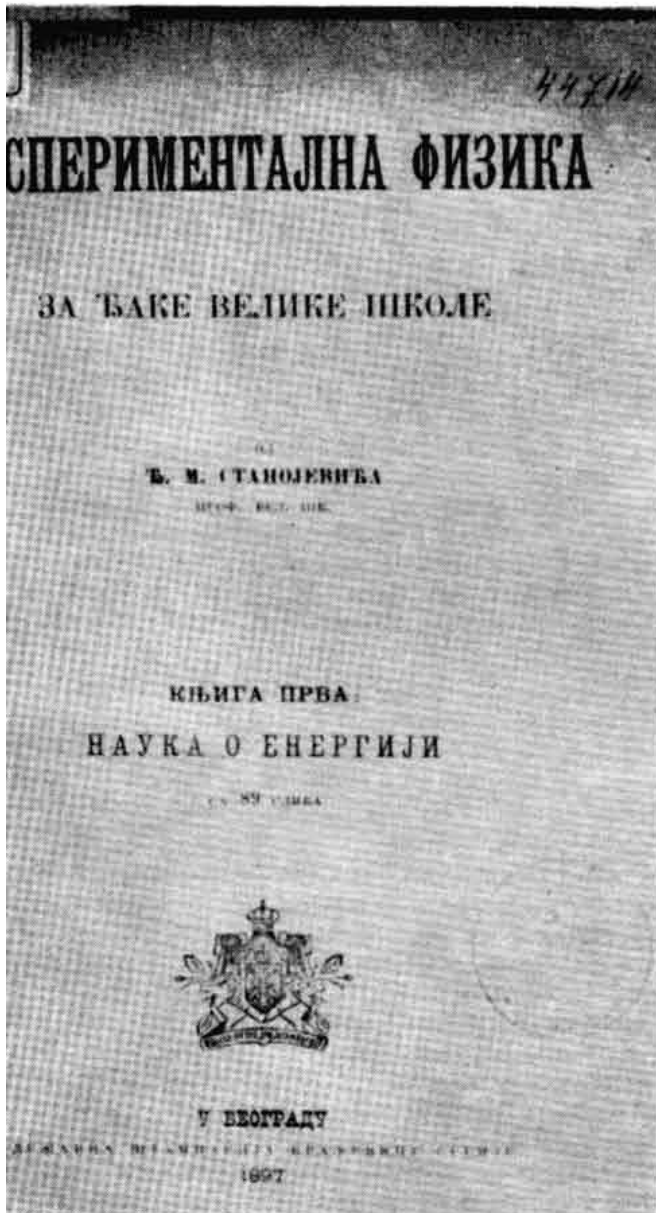
Правила о штампању великошколских уџбеника регулисала су значајно питање. У њима је најпре прописано да уџбеници буду кратки, концизни и писани на основу програма; морају бити подешени за наставу и испите. Рукописе уџбеника оцењују факултети, а хоноришу се подједнако.⁶¹ Самостално израђени уџбеник награђиваће се одсеком са 6.000 динара, а преведени са 4.000 динара. У једној од одредаба Правила говори се и о тиражу. У истом броју ће се штампати уџбеници Филозофског и Техничког факултета за оне предмете који су обавезни за слушаоце свих одсека, док ће се уџбеници за специјалне предмете штампати у 500 примерака. Приликом прештампавања писац ће се награђивати половином износа прве награде „ако га морадне знатно прерађивати“, а четвртином ако се прештампавање врши с малим изменама и допунама. Последњи члан Правила гласи: „Редовни ученици Велике школе дужни су у семинарима и на испитима доказати да

Факсимил уџбеника којим су се служили ђаци Велике школе

се служе са уџбеницима које је Министарство просвете штампало.⁶² Последњи захтев постављен је и као мера да се у магацинима Државне штампарије не гомилају уџбеници, што је штампа увелико нападала.

Из полемике која се развила поводом написа у листу „Поглед“ 1897. године, односно исправке коју је дао ректор Велике школе, констатовано је да су само два професора уџбенике написали на 100 штампарских табака; осам професора писци су уџ-

La fac-similé du livre de classe des étudiants de la Grande école

беника на 50—78 табака; шест професора написали су уџбенике на мање од 50 табака.⁶³ Од пређашњих старијих професора, четири су написала уџбенике на 100 штампаних табака; пет професора писци су уџбеника између 75—78 табака, а девет професора дали су уџбенике на мање од 50 табака. Међу онима који су раније били најплоднији писци уџбеника на Великој школи налазе се Јосиф Панчић, Ђура Даничић, Стојан Новаковић, Димитрије Нешкић, Љубомир Клерић.⁶⁴ Несумњиво, доб-

ри стручњаци и научници, а у исто време добри наставници водили су рачуна о помоћи студентима посредством уџбеника.

V

За време режима „владановштине“ финансијско стање српске државе било је незавидно. Плате чиновника издаване су са великим закашњењем. Професори Велике школе чекали су по један, два или три месеца да добију плату. „Штедња“ је завођена тиме што су многе гимназије укинуте, благодејања смањивана и укидана; ускраћивана су и друга давања од стране државне власти неопходна за образовно-васпитне сврхе. То се догодило и са здравственом помоћи великошколцима. После акта Министарства просвете од 28. јануара 1898, Академијска управа је одлучила да замоли министра просвете да измени наредбу о давању бесплатних лекова у смислу неузимања у обзир успеха у студијама и оцене из владања.⁶⁵ Министарство просвете није усвојило образложење Велике школе, указујући да постоји Фонд за сиромашне великошколце, одакле могу добијати позајмице.

Нарочито у раздобљу 1897—1900. године школовање великог броја слушалаца није могло тећи нормално услед различитих неповољних околности, најпре економских. Тако, из регистара Велике школе за оне и потоње године јасно се види да је добар део ученика на свим факултетима или одлагао испите или је имао поновне испите. За прилике које су тада владале, као и однос власти према великошколцима, симптоматично је и то што су их војне команде често позивале на одслужење војног рока.

Великошколци који су долазили из унутрашњости у Београд налазили су се у већим тешкоћама, материјалне и остале врсте. Често нису могли да подмире на време дуговање за храну коју су добијали на почек. Зато се могло десити да је угоститељ Богдан Танасковић послао почетком децембра 1896. године представку ректору о дужницима великошколцима „од подужег времена“, који нису, и поред његових поновљених молби, хтели подмирити дуг, а неки су се, према тој представи, и неучтиво понашали. Међу дужницима тога угоститеља било је 8 техничара, 1 правник и филозоф.⁶⁶ Нешто касније и „млекар“ Богдан Танасковић пријавио је ректору Велике школе ученике који су се код њега

хранили а остали дужни у висини 303,70 динара. Ректор је замољен да дужницима не изда сведоџбе док дуг не подмире.⁶⁷

Новчану помоћ коју је државна власт пружала великошколцима у оно време била је мала. Месечно благодјејање које је Академијски савет почетком 1897. године утврдио износило је 780 динара, од чега за 19 благодјејанаца по 30 и за шесторицу по 35 динара. Свота је подељена на 11 правника, 5 филозофа, 3 природњака и 6 техничара.⁶⁸ Та сума је одиста била мала према броју сиромашних великошколаца који су заслуживали помоћ.

Са Велике школе предузимане су мере за олакшање студија. Једна од мера састојала се у доношењу „Правила о поклањању штампаних државних дела ученицима Велике школе.“⁶⁹ Према члану 2. Правила, ученици са добрим успехом и владањем добијају удбенике на поклон. Потребно је било да се обрате молбом Секретаријату Велике школе, па би се на основу спискова са појединих факултета, који се објављују почетком септембра сваке године, могло да приступи подели. Прикупљене писмене молбе достављане су старешинама факултета који решавају о свакој понаособ (чл. 6). Од сваког дела ученик може добити на поклон само један примерак (чл. 8, Правила).

Видови помоћи сиромашним великошколцима стешњавани су; благодјејање је смањивано, па и ускраћено. Тако, у буџету Велике школе за 1900. годину та партија и не постоји. Истина, онда је постојао Одбор ђачке трпезе, али је он могао мало помоћи великошколцима.⁷⁰ Када је 1901. године, по овлашћењу Савета, Академијска управа изабрала за државне влагодјејанце 17 великошколаца, сразмерно то је био мали број, као што је износ био мали. Тада су 11 правника примали месечно по 10,70 динара, а 6 техничара по 13,70 динара.⁷¹

Од оснивања Фонд за потпомагање сиромашних великошколаца представљао је јачи ослонац. Чланство су чинили: добротвори — с најмањим улогом од 500 динара, оснивачи — с најмањим улогом од 120 динара, почасним члановима сматрани су они који имају посебне заслуге, приложници су годишње улагали 12 динара, редовни чланови су ученици Велике школе који „плаћају у један пут по 2,50 дин. у почетку сваког семестра“.⁷² Приходи од улога добротвора, оснивача и посмртних завештања додају се главници, а остали доходи троше се редовно на помагање сиромашних великошколаца. Свако ко је примио помоћ

обавезивао се да ће вратити позајмљену суму. То се чинило после свршетка школовања, у месечним ратама од 5% од месечне зараде.

У периоду од 1. марта 1898. до 28. фебруара 1899. године, што у оделу, што у готовом новцу, из Фонда је пружена помоћ у висини 15.706 динара, од чега за одела 5.418,80, а остатак у новцу (10.287,20 динара).

Већ од оснивања 1874. године најважнији задатак Фонда био је да се подигне дом за заједничко становање, а по могућности и за исхрану, јер су услови живота великошколаца, по мишљењу лекара који је лечио ученике, „већина често врло озбиљних болести, које је на својим пацијентима са Велике школе констатовао, долази отуда што ђаци махом станују по влажним и неудобним становима и што им храна, не ретко, не задовољава ни основне захтеве хигијенске“.⁷³

На дан 25. фебруара 1899. основна главница Фонда износила је 60.611,99 динара. Од покретне главнице дуг чланова Фонда који су завршили школовање и који су се још налазили на школовању износио је тада 84.975,68 динара.

Потпредседник Фонда Петар Марковић и секретар Мих. Миловановић, као представници управе, поднели су ректору Велике школе крајем маја 1900. Правила фонда на одобрење. Уствари, на скупштини која је одржана средином маја те године извршена је попуна старог статута.⁷⁴ На основу овлашћења Академијског савета од 16. јуна 1900. године, Академијска управа усвојила је допуњена Правила. Председник Фонда био је професор Велике школе.

Унеколико и приватном иницијативом помагани су великошколци слабог имовног стања. Тако, тестаментом Настаса Петровића, бившег професора Велике школе, који је умро 1889. године, омогућено је по жељи тестатора да се од једне четвртине имовине образује „Фонд пок. Настаса Петровића за потпомагање сиромашних великошколаца“, с тим да се главница не крњи. Фондом је управљао Академијски савет Велике школе.⁷⁵ Тестаментом Настаса Петровића од 30. маја 1887. године настављена је традиција у Србији да се притиче у помоћ образовању и култури народа.

Редовна државна помоћ сиромашним слушаоцима, међутим, била је недовољна. Тако, Академијски савет могао је почетком новембра 1901. године изабрати само

11 благодеејанаца, од којих 7 правника, 3 филозофа и 1 техничара. Износ месечног благодеејања правника и филозофа био је по 7,50 а техничара по 9 динара.⁷⁶ Доцније, 1903. године, увећан је број благодеејанаца, али је порастао укупан број слушаалаца. У одређеном року, до краја јануара 1903, за државне благодеејанце пријавила су се 24 кандидата, од којих је Академијски савет изабрао 21. Међу овима налазили су се 13 правника, 6 филозофа и 2 техничара.⁷⁷ Од ученика са Правног факултета налазе се имена Милутина Ускоковића и Томе Живановића. Накнадно су изабрана још 2 техничара, чији је износ благодеејања био по 9,20 динара месечно, док филозофа и правника по 6,80 динара.

Помоћ великошколцима путем Фонда за потпомагање сиромашних великошколаца била је прилична, и утолико већа што је делом почивала на принципу самопомоћи. За ову сврху постојао је Пословник Фонда, који је усвојен средином новембра 1901. године.⁷⁸ Пословање, међутим, није увек текло лако. Тако, на редовној скупштини Фонда крајем фебруара 1903. дошло је до сукоба између председника Фонда професора Борисављевића и чланова великошколаца, када је председник предложио измену једног члана у том смислу „да само ректор и председник могу на основу одборовог решења дизати потребне суме из главнице”. Предлогу се супротставио потпредседник Душан Симић, филозоф IV године, који је, заједно са секретаром Мих. Миладиновићем, образложио ректору да би се оваквом изменом, односно допуном окрњила „аутономија ове хумане установе којом већ толико година, потпуно савесно и добро, управљају сами слушаоци Велике школе, њени чланови.”⁷⁹

Великошколцима је необично стало да сачувају своје учешће у одлучивању и самоуправљању Фондом, и утолико пре што се он доста увећао. Крајем фебруара 1903. стална главница износила је 68.722,51 динара, а покретна главница с неизмиреним дугом пређашњих чланова који су узајмили 125.114,75 динара, износила је 129.608,71 динара. Да би се видео обим пословања ваља се подсетити да је од марта 1902. до марта 1903. године издато сиромашним ученицима на име помоћи 16.931,15 динара. Помоћ је примило око 140 ученика, што значи просечно 120 динара.⁸⁰ Следеће године, од 1. марта 1903. до 1. марта 1904. године на име помоћи дато је 18.100,75 динара на укупно 182 ученика.⁸¹ Новац је позајмљиван из покретне главнице, а то је

служило за храну и одело, док је стална главница била намењена за подизање дома за сиромашне великошколце.

После 1903. године, сем Фонда, важно је било и државно благодеејање, чија је висина у већој мери омогућавала слушаоцима да се школују.⁸² Постојало је благодеејање и Београдске општине. Ово названо „Вуково благодеејање” 1903. године примала је Косара Бобић, ученица IV године филологије Филозофског факултета, у износу 50 динара месечно. Појединачну помоћ пружало је затим и „Зечевићево благодеејање”, по легатору професору Милошу Зечевићу. Њега су добијала два ученика III и IV године у износу по 75 динара месечно. Поред наведених постојало је и „Панчићево благодеејање” за два ученика, у износу од по 40 динара. Као што се види, потоње новчане помоћи биле су знатно веће од државне помоћи, распоређене на већи број великошколаца у износу 9,20 динара месечно за ученике Техничког факултета, док за ученике Правног и Филозофског по 6,80 динара месечно.⁸³

Износ „Вуковог благодеејања”, које је давала Београдска општина за слушаоце лингвистичко-литерарних и историјских наука, био је 600 динара у сребру. Фонд пређашњег професора Велике школе Милоша Зечевића износио је 40.000 динара, с тим да се 2/5 интереса даје ученицима Крагујевачке гимназије, а 3/5 ученицима Велике школе на Филозофском факултету, и то онима који студирају историјско-филолошке науке.⁸⁴

VI

На измаку прошлог века, поред мушкараца, појављују се и девојке као слушаатељке факултета Велике школе у Београду. Но, услед, неравноправног положаја, жене су имале ограничен приступ како у средње школе, тако и у Велику школу. Питање школовања девојака на факултетима одређено ће се поставити 1899. године, што не значи да пре тога, на изврстан начин, у самој пракси нису решавани и неки случајеви. Тако је Зорка Николић молила почетком септембра 1896. године Академијски савет Велике школе да је уврсти у редовне ученике Филозофског факултета, пошто је положила накнадне испите из латинског и старословенског језика, а испити које је положила у јуну месецу те године, као ванредна слушаатељка, да јој се признају као редовној ученици. Одлука Академијског савета била је

позитивна, па је ректор Жујовић саопштио молителски да јој је одобрено да се упише у I годину Филозофског факултета.⁸⁵

Питање „права образовања женскиња” нарочито је подстакнуто последњих година прошлог века, и то за време „владановштине”. Као што је жена постепено стицала право образовања у средњој школи од половине прошлог века,⁸⁶ тако исто она је постепено продирали и на Великој школи. Прва великошколка била је ванредна ученица, а дошла је са Више женске школе. Прошло је доста година па да две редовно свршене ученице гимназије са испитом зрелости буду примљене за редовне ученице Филозофског факултета. Иако је по Закону о Великој школи једини услов да се постане слушаалац био да кандидат има матуру без обзира на пол, ипак је женама уписотежан на разне начине. Највећи део јавног мњења се држао старих, патријархалних погледа о школовању девојка. Прве ученице на Филозофском факултету морале су избегавати живље дружење са мушкарцима, јер им се пребацивало да иду у школу ради забаве а не толико ради учења. Рођака Јована Бошковића, либералца, професора Велике школе и потоњег министра просвете, била је позивана да се упише у студентско певачко друштво „Обилић”. Она је тражила одобрење од свог заштитника, али, иако слободоуман човек, он јој то није дозволио.⁸⁷ Иначе, однос првих девојка великошколки према друговима био је сасвим добар, пријатељски. Мушкарци су били или стидљиви, па су слабо ступали у разговор са колегиницама, или је то био исправан другарски однос слободнијих, по правилу напредних студената.

Као што је прва матуранткиња Србије у Крагујевачкој гимназији показала да жена може марљиво и са успехом ићи упоредо с мушкарцима, тако су исто и прве студенткиње својим држањем и успехом у настави Велике школе увериле противнике женског образовања да су оне способне да иду упоредо с мушкарцима. Што оне, као и њихове колегинице доцније, нису могле узети виднијег учешћа у јавном и културном раду, није зависило толико од њиховог интелектуалног или моралног нивоа, већ, несумњиво, од општег положаја жене у друштву прожетог конзервативним схватањима, а налазило се у скученим економско-друштвеним приликама.

Почев од 1892/93. школске године био је приличан број ванредних студенткиња, по правилу пређашњих ученица Више женске

школе. Од укупно 442 слушаоца у 1892/93. години, 18 су девојке, међу којима су 7 редовне, а 11 ванредне слушатељке. Следеће школске године број се повећао на 24. Значајно је што је нарастао број редовних слушатељки на 13, док су остале ванредне студенткиње. У 1894/95. години од укупно 465 студената, девојка има 32, од којих су 20 редовне, а 12 ванредне. То је једна од највећих цифара у постојању Велике школе до њеног подизања на ступањ Универзитета. Нешто већи број стекао се 1900/901, и то 34, али међу њима има само 14 редовних, док су остале ванредне студенткиње.⁸⁸

По извештају ректора Велике школе, на крају 1897/98. године на Великој школи налазило се 448 слушалаца. Међу редовним било је 22 „госпођице”, и то 1 на Техничком факултету и 21 на Филозофском. Девојке су се на следећи начин определиле по одсесима Филозофског факултета: у лингвистичко-литерарном одсеку 4 ученице, у историјско-географском 10, у математичко-физичком 3 и у јестаственичко-хемијском 4. Ванредних слушалаца на Великој школи било је укупно 23, и то на Правном факултету 9 и на Филозофском 14. Међу овим последњим налазило се 11 „госпођица”. Те школске године највећи број слушатељки похађао је историјско-географски одсек.⁸⁹

Када се узме број матуранткиња већих гимназија из периода 1890—1894 и упореди са бројем студенткиња у наведеном раздобљу, види се много већи број студенткиња него што је редовно гимназијско школовање могло да их да. Управо, извесан број, нарочито ванредних студенткиња потицао је са Више женске школе, а извесан број од приватног школовања. Виша женска школа представљала је неку врсту компромиса између старих и напредних схватања у српском друштву. Жени је дато право образовања, али у посебној установи и више с обзиром на потребе будуће мајке, домаћице и васпитачице. У тој школи девојке су добијале и педагошку спрему за вршење учитељске дужности. О таквом образовању нарочито се повело рачуна при крају прошлог века. Онда је развијен законодавни рад којим је требало учврстити одвојено образовање жена. У тој намери је почетком фебруара 1896. године министар просвете поднео Народној скупштини пројект закона о вишим женским школама, углавном на основу предлога професора педагогије на Великој школи Војислава

Бакића. Тада је Народна скупштина усвојила и предлог о уређењу женске и мушке учитељске школе, који је исто тако поднео Бакић. А пошто је отворен педагошки семинар на Великој школи 1897. године, на заузимање шефа катедре за педагогију, Савет Филозофског факултета усвојио је да Виша женска школа буде вежбаоница за редовне ученице четврте године Филозофског факултета,⁹⁰ док су Прва београдска гимназија и Београдска реалка биле вежбаонице за великошколце, мушкарце.⁹¹ Велика школа је, упркос конзервативних схватања неких професора, ишла напред. Често је њихова пракса била прогресивнија од теоретских погледа. У том правцу почетком 1901. године Савет Филозофског факултета једногласно је одлучио да учитељи и учитељице могу бити редовни слушаоци.⁹² Тако, на почетку 1903. године професор педагогије на Великој школи је у своме дневнику записао: „У мојем семинару има 17 редовних педагога, 8 нередовних ђака непедогога у осмом семестру и 1 у другом семестру, свега 33 члана.”⁹³

Јануара 1900. године старешине факултета поднеле су ректорату Велике школе образложена мишљења, где је дошла до изражаја једнодушност у прилог женског образовања на вишим степенима. Ти одговори јачају демократске идеје и праксу која се ширила с Велике школе, о чему су владајући кругови морали водити рачуна.⁹⁴ Јасан и одлучан став савета свих факултета утицао је на режим да се повинује.⁹⁵ Карактеристично је мишљење Савета Правног факултета, које се одликује принципијелношћу, борбеношћу и изразито напредним погледима. Иако није на том Факултету било девојака, Правни факултет је предњачио. Основне мисли гласиле су: „1. У начелу истина је: у колико већа маса има више образованости и опште и стручне, у толико је боље за народ и за остварење његових идеала; 2. Стручна спрема не искључује ону спрему коју женска треба да има као жена и домаћица; 3. Кад би се женске искључиле из вишег образовања, не би било равноправности у држави, него привилегија, које се пристрасним путем и начином задовољавају, — а то добру не води; 4. Треба двојити питање: да ли треба више просвете и стручног знања у народ уносити од питања: хоће ли ко и под којим условима добијати државну службу и коју; 5. Кад би стручно спремне женске у тачно прорачунатој размери биле примане у службу, мушки би се тиме нагнали, да буду бољи него данас без конку-

ренције; 6. Зашто можда спречавати образовање стручно каквом женском генију?”

Практичност је главно обележје става Филозофског факултета, где је изнето: „1. Да би и даље требало допустити женскињу учење Велике школе, и то не само с тога, што би се на тај начин спремале наставнице за државне и приватне ниже и више девојачке школе, него што у опште треба дати прилике и женскињу више образовање. 2. Да само треба ближе одредити положај ванредним ученицима, јер док су редовне (које имају испит зрелости) у погледу наставе и школске администрације изједначене с редовним ученицима, дотле су ванредне више остављене себи, а све с тога, што у опште нема ближих одредаба о ванредним ученицима Велике школе. Филозофски факултет је дакле мишљења да би требало прописати: а) да ванредни ученици могу бити од мушких само они, који су свршили учитељску школу, богословију, трговачку школу или гимназију без матуре, а од женских оне које су свршиле женску учитељску школу или вишу девојачку школу; б) да по садашњем уређењу Велике школе морају и они бити уписани у неком извесном одсеку.”⁹⁶

На постављено питање од стране Министарства просвете о вишем образовању жена, Технички факултет дао је најсажептији одговор, који гласи: „... Да и за женске ученике — како редовне тако и ванредне — треба да вреде исте погодбе као и за мушке, и да се уредбом утврде ближе одредбе о ванредним ученицима Велике школе.”⁹⁷

Упркос напредним идејама које су попитале са Велике школе, економска и културна неразвијеност српског друштва мало је погодовала, при иначе великој превласти мушкараца, да и жени отвори нове области јавног рада. И отуда, прва жена која се усудила да студира на Техничком факултету у Београду дипломирала је 1900. године. То је била Јелисавета Начић. Она је доцније уређивала „Мали Калемегдан”. Њеним трагом доцније су пошле на Универзитету Милица Крстић, која ће у Министарству грађевина пројектовати гимназијске зграде и Јованка Бончић-Каталинић, која ће постати пројектант и надзорник изградње факултетских зграда. Иначе, до 1900. године девојке су претежно студирале на Филозофском факултету и биле наставнице. Од дипломирања прве жене инжењера па до дипломирања прве жене правника на Универзитету у Београду прошла је једна деценија. Нова етапа

у развоју високе наставе у Србији наступа након претварања Велике школе у Универзитет 1905. године. То је у исто време нова етапа у вишем образовању жена, пошто се већ 1904/1905. године удвостручи број студенткиња у односу на претходну школску годину.

VII

Упоредо са успоном Велике школе у стручно-образовном погледу на прелазу из прошлог у овај век, све интензивнији постајао је политички и културни живот и рад великошколаца. Слушаоци свих факултета јавну и националну активност спроводили су најпре у заједничкој дружини „Побратимство“. Ту су биле представљене све струје друштвено-политичких збивања, али су преовлађивале прогресивне тежње великошколаца. Почетком априла 1897, председник „Побратимства“ Влад. Ст. Максимовић, правник IV године, и секретар Сретен М. Лазаревић послали су ректору писмо са приложеним изменама и допунама Статута Дружине, и молили да се то одобри. Академијска управа под председништвом ректора Јована Жујовића одобрила је крајем априла те измене и допуне.⁹⁸ Статути „Побратимства“ садржавали су следеће одељке: I. Име и циљ Дружине, II Чланство, III Управа, IV Права и дужности чланова Дружине и управе, V Дружинске седнице, VI Приход и расход и VII Закључак. У члану 2. тих правила циљ Дружине „Побратимство“ формулисан је овако: „... Узајамно познавање, обавештавање и заједнички рад на пољу науке; и узајамни рад на ширењу и остваривању српске националне идеје.“ Основни задатак чланови остварују читањем оригиналних или преведених радова из наука и књижевности; претресањем и оцењивањем појединих научних и савремених питања; приређивањем јавних предавања; радом на проучавању и упознавању српских земаља и народа; одржавањем веза са свима српским и осталим словенским омладинским дружинама; радом на зближавању балканских народа; покретањем дружинског листа — „кад то дружина нађе за сходно“ — који носи име Дружине.⁹⁹

Поред редовних чланова, ђака Велике школе, постоје још добротвори, помагачи, дописни и почасни чланови. Сиромашни чланови не плаћају улог, чланарину. Управу чине председник, потпредседник, благајник, два књижничара, два секретара и

три члана управе. Сваке године бира се „критички одбор“ од девет чланова, чија је дужност да „спрема и подноси разна питања, потребна за опште образовање“, ради претресања и подстицања на живљи рад. Усто, „да, ако се не би добило довољно радова за читање, он сам састави и изведе литерарни део дневног реда; да, ако нико други не узме радове на критику, он сам узме и своје мишљење донесе“. „Критички одбор“ ће доцније бити редакциони одбор листа који ваља покренути. Иначе, Дружина „Побратимство“ држи редовне и ванредне састанке, од којих се први држе једанпут месечно, и то недељом или празником, а ванредни по потреби.

Поводом политичких мера полицијских влада под последњим Обреновићем и скандала, који су изазвали огорчење великошколске омладине, јер је срозаван углед земље, најчешће је из редова Дружине „Побратимство“ изражавано незадовољство и отпор. Тако, после поверљивог акта Управе града Београда од 19. новембра 1898. године о скупљању великошколаца пред Великом школом, због могућности да избију нереди, ректор Глиша Гершић предузео је извесне кораке.¹⁰⁰ Позвао је у своју канцеларију великошколце Јована Скерлића, Јеротија, Новитовића, Недељка Кошанина, Милана Грола, Ст. Пешића, Драгишу Шумкарца, Војислава Марића, Љуб. Новаковића и Милана Милојевића. Састао је приређен да би се предупредиле непожељне демонстрације уперене против власти. После тога истакнута је објава за слушаоце свих факултета да се не скупљају и не задржавају у „ходницима школским и пред школском зградом на тротару“.¹⁰¹ Два дана касније, 21. новембра, управник града Београда, државни саветник Бадемлић, опет је поверљиво писао ректору Гершићу о потреби да се спречи скупљање великошколаца, јер је „сазнао, да су ђаци ипак одредили у збориште за своје намере о доношењу резолуције, да се искупе пред Великом школом. По чешће се виђају гомилице — додаје Бадемлић — да се скупљају и растурају, но које ипак могу изненадно створити гомилу баш ради одређеног циља“.¹⁰² У предузимању мера да би се спречиле евентуалне демонстрације, тих дана 1898. године отишло се дотле — да се помишљало на протеривање из земље оних великошколаца „који су страни поданици и чији родитељи нису редовним путем прешли у поданство“.¹⁰³ Крајем 1898. таквих слушалаца на Великој школи било је 49.

Када је интервенисала Управа града Београда у намери да угуши покрет демонстрација и великог незадовољства на Великој школи, „По наредби академијске власти” саопштено је да се у слушаоници која је уступљена дружини „Побратимство” обустави неко време сваки рад на сређивању књижице и прегледу од стране контролног одбора.¹⁰⁴ На тај начин члановима „Побратимства” спречено је окупљање и у тој просторији која им је стајала на располагању.

У исто време, кад и противу свих напредних струја на Великој школи, реакционарна државна управа повела је посебно борбу против социјалиста на Великој школи. Окрутни управник града Београда. Р. Бадемлић послао је 13. октобра 1898. поверљив акт у коме је између осталог стајало: „Дошао ми је до руку проглас „Групе великошколаца социјалиста”, којим позивају на претплату на дело Карла Кауцког „Начела социјалне револуције”. Из самог прогласа, а већ по писцу, познатом социјалисти, види се, да је та инфекцијозна болест захватила великошколску омладину, тим управо, да се она одатле распростире у необавештену гомилу. Овакву појаву, част ми је ставити до знања, не би ли се нашао начин, да се она сузбије.”¹⁰⁵ После тога министар просвете Андра Ђорђевић поверљиво је писао крајем октобра 1898. ректору и тражио обавештења о томе да ли великошколци социјалисти имају организовану дружину коју је одобрила академијска власт, или она постоји без нарочитог одобрења. Одговорено је да не постоји организована „група великошколаца социјалиста” а да се води рачуна о оним којима је академијска власт потврдила правила, па се врши надзор, „тражећи да јој се при сваком скупу сваке поједине дружине пре сазива скупа поднесе дневни ред на оверу”.¹⁰⁶

Друштвено-политички живот великошколаца особито је био буран последњих година прошлог и почетком овог века. Мартовске демонстрације 1902. године оштро и директно биле су упућене противу Сената, установе којом је створена још тежа атмосфера за време аутократско-реакционарног курса последњег Обреновића. Нереди су избили у згради Велике школе када је донет закон о зборовима, поводом којег су великошколци извикали: „Живела слобода збора и договора”, „Доле са Сенатом, Уа.” И када су удаљавани из сала, великошколци су наставили са протестним узвизима у ходницима. Полиција

је хтела да их удаљи, али су они одговорили да имају своју власт и да ће се само њој повинovati. Реферишући о том сукобу, ректор Милан Јовановић-Батут је подвукао да је дошло до објашњавања и озбиљних сукоба.¹⁰⁷ Када је ректор позвао ученике демонстранте да се разиђу, они су одговорили да то неће учинити све док се полиција не уклони. После тога, након ректорове интервенције код полиције, великошколци су се разишли кућама. Но, већ сутрадан, 12. марта, дружина „Побратимство” пријавила је ректору свој збор. Под извесним условима ректор је дао одобрење, али како је затим сазнао да ће бити донета резолуција са садржајем који ће бити противан школским законима и интересима Велике школе, ректор је збор забранио. Упркос забране, чланови „Побратимства” у одређено време скупили су се у дворишту Школе и организовали други збор без пријаве.¹⁰⁸ Окупљени великошколци нису се хтели удаљити са свог скупа и кад им је ректор наредио да то учине, већ су донели резолуцију коју су наредног дана уручили ректору с молбом да је саопшти Академијском савету. Онда је 227 великошколаца, чланова дружине „Побратимство” потписало следећу резолуцију: „Великошколска омладина услед јучерашњег зверског напада полиције и безразложне употребе оружја пред зградом Велике школе, а на очиглед целокупне владе, одлучно решене да увек брани уставом загарантована права српског народа и своју академску част, тражи сатисфакцију у томе: Да Велика школа буде дом само великошколаца, на шта ју је њен племенити завешталац наменуо; у противном оставља све просторије Велике школе Сенату, чији је рад у основи противан демократским тежњама великошколске омладине.”¹⁰⁹ Међу потписницима резолуције чланова дружине „Побратимство” налазе се и имена Трише Кацлеровића, Вићентија Ракића, Симе Пандуровића, Ристе Карљковића, Светислава Предића, Велимира Рајића, Димитрија Туцовића.

Супротстављање великошколаца и доношење резолуције оквалификовано је као тешка кривица, па је окривљеним суђено на основу Школског закона од 17. марта 1864. године. Академијски суд, у саставу: ректора Милана Јовановића-Батута, као председника, и чланова судија Саве Урошевића и Живојина Перића, изрекао је пресуду 31. марта и јавно је саопштио ученицима 1. априла 1902. године. Казне су биле оштре; кретале су се од казне затвора до 30 дана, до губитка једног или два се-

местра без права на испите.¹¹⁰ Оне су уследиле због следећих кривица: 1) што су великошколци одржали неодобрен збор; 2) што нису послушали заповест ректора да се разиђу; 3) што су се у другој тачки резолуције одрекли похађања предавања, па се тиме ставили изнад Школског закона. У образложењу наведено је да казне није изрекао ректор, већ органи Велике школе; великошколцима није суђено због демонстрација, већ због рушења школских прописа.¹¹¹

Мартовске демонстрације биле су уперене како противу дворских кругова и све реакционарне управе, тако и противу неких политичара, као што је био Никола Пашић. Иначе, у једном писму министру просвете из мартовских дана 1902. године, Академијски савет је унеколико узео у заштиту окривљене, јер је полиција наступила врло грубо; бајонетима је повредила неке великошколце. Чланови Академијског савета нашли су да такве полицајце треба да казни министар унутрашњих дела.¹¹² Том приликом, позивајући се на одлуку Академијског савета, ректор је захтевао да се Сенат исели из зграде Велике школе, која је и иначе врло стешњена.¹¹³

Да би се сломио отпор и дух опозиционарства, од великошколаца доцније је тражено, ради њиховог помиловања, да појединачно моле и покају се. То су чиниле групе, и краљ Александар Обреновић је до почетка октобра 1902. помиловао око 40 слушаалаца Велике школе. Међутим, ректор је сматрао да се на тај начин ствара раздор међу ученицима и да је то погубно утицало на односе и наставни рад, па је средином октобра 1902. молио Министарство просвете да се заузме да сви великошколци буду ослобођени казне. Најзад је то постигнуто указом од 15. октобра 1902, на предлог министра просвете Мил. Маринковића.¹¹⁴

Каква је солидарност владала међу великошколцима у борби противу самовлашћа види се из огромног броја потписника наведене резолуције. За њу није био само мали број, и то: на Правном факултету у I години потпис није дало 23 ученика, у II — 20, у III — 6, у IV 27. На Филозофском факултету резолуцију није потписало: у I години 9 слушаалаца, у II — 2, у III — 6, у IV — 2 ученика. На Техничком факултету то није учинило: у I години 1 ученик, у II — 3, у III — 1 и у IV — 1 ученик.¹¹⁵

Чврстина демонстраната испољена је и у појединачним изјавама приликом са слушавања. Тако, Илија, Чворић, правник-великошколац, пред председником Акаде-

мијског суда изјавио је да се у свему солидарише са оптуженим друговима и да никако не одустаје од свог потписа на резолуцији. Одлучно је потврдио да је учествовао и на демонстрацијама и на збору кад је донета резолуција.¹¹⁶

Као по неком ритму збивања, и све појачавано, у Београду су и марта месеца 1903. године избиле демонстрације. На улице је изашло да демонстрира против непопуларног и корумпираног режима око 5.00 људи, што је Управа града Београда назвала „руљом”. Онда су погинула три демонстранта, три тешко рањена и четири лакше повређена.¹¹⁷ Ти догађаји текли су уочи мајског преврата, када је убијен краљ Александар Обреновић са својим најближим сарадницима. Узалуд је тада ректор званично одбијао оптужбу да је на Великој школи припремана демонстрација, и тражио исправку у штампи. Управа града недвосмислено је окривила Велику школу за припреме демонстрација. Стварно, оне су договорене на збору великошколаца који је одржан на иницијативу групе великошколаца социјалиста. Незадовољство је нарасло услед тога што је краљ Александар Обреновић извршио трећи државни удар и што је у земљи и даље владала оштра реакција, која је већ десет година кочила економски и политички нормални живот. Онда су социјалистички клуб великошколаца представљали Димитрије Туцовић, Триша Кацлеровић, а од „самосталаца” једну групу представљао је Љуба Јовановић, док је радикални клуб великошколаца одустао од заједничке акције. Мере социјалистичког студентског клуба одобрило је и подупрло вођство радничког социјалистичког покрета у Београду.¹¹⁸

Оштри и безобзирни, али трезвени говори представника напредних струја великошколске омладине распалили су присутне демонстранте. Ректор Марко Леко је тражио да се скуп разиђе, јер се у Великој школи тако не сме говорити. Међутим, негодовало се бурно, па су у поподневним часовима 23. марта одржане демонстрације великошколаца удружених с трговачким помоћницима. То је била успешна политичка акција подмлатка Српске социјал-демократије.¹¹⁹

После смакнућа краља Александра Обреновића, када је у унутрашњем животу државе завладала већа сигурност и поштовање грађанских права, чланови великошколског друштва „Побратимство”, поред решавања својих унутрашњих питања и развијања рада на усавршавању, окренули су погледе ка успостављању друштвено-

-културних веза с бугарском омладином. Председник „Побратимства” Љубомир Нешић обавестио је Академијску управу фебруара месеца 1904. године да ће београдска великошколска омладина у дане 22, 23. и 24. фебруара учинити посету софијској великошколској омладини. Због тога што ће учествовати око 200 ученика, управа „Побратимства” је молила да се у те дане не држе предавања.¹²⁰

VIII

На основу података које је по наређењу ректора Велике школе прикупио секретар

социјални састав слушалаца био такав да су напуштали школовање услед сиромашног стања или услед боловања. Следећа констатација односи се на упадљиву разлику броја слушалаца између 1885/86. у односу на 1886/87. школску годину. У поређењу с бројем на крају десетогодишњег периода 1890—1900, гдекад и у току тог временског одсека, број великошколаца у односу на наведене три школске године био је за половину већи, а у неким већи за трећину.

По званичним подацима, у последњој деценији прошлог века Велику школу похађало је следећи број слушалаца:

Године	Укупно	правника свега	%	филозофа свега	%	техничара свега	%
1890/91.	565	344	60.88	183	32.39	38	6.73
1891/92.	472	291	61.65	150	31.70	31	6.37
1892/93.	460	273	61.09	158	32.38	29	6.53
1893/94.	480	288	60.80	157	31.52	35	7.63
1894/95.	432	252	58.33	147	34.03	33	7.64
1895/96.	452	248	54.87	141	31.19	63	14.04
1896/97.	456	266	58.33	125	27.61	65	14.06
1897/98.	494	261	52.83	133	26.81	100	20.36
1898/99.	429	263	61.22	95	22.14	71	16.64
1899/900.	409	274	66.99	66	16.13	69	16.68

статистичког одељења Министарства просвете, почев од 1885. године па за наредне три године, број великошколаца износио је на почетку 1885/86. укупно 366 слушалаца, од којих на Правном факултету 228, на Техничком 37 и на Филозофском 101. На крају те школске године на Правном факултету остало је 214 слушалаца, на Техничком 33 и на Филозофском 88, свега 335. У следећој, школској 1886/87. години на почетку Правни факултет имао је 125 слушалаца, Технички 33 и Филозофски 75, укупно 233. На крају исте године на Правном факултету задржао се исти број — 125, на Техничком 31 и Филозофском 71, свега 227. Наредне школске године, 1887/88, Правни факултет похађало је 211 слушалаца, Технички 39 и Филозофски 105, свега 355. На завршетку те године на Правном факултету остало је 198 слушалаца, на Техничком 34 и на Филозофском 96, свега 328.

У наведеном трогодишњем периоду највеће осипање слушалаца забележено је на Филозофском факултету, што несумњиво показује да је на Филозофском факултету

Слаб одзив за упис на Велику школу у последњој деценији прошлог века нарочито се јасно показује у поређењу с бројем ученика који су завршили гимназију. Само Прва мушка гимназија у Београду у раздобљу 1891—1900. године дала је 366 матураната, док је на пример укупан највећи број на свим факултетима и у свим годинама Велике школе 1890/91. износио 565, а најмањи број у том периоду, и то године 1899/1900, износио је 409 великошколаца. Очигледно, од средине последње деценије прошлог века нагло се подиже интересовање за техничке студије, тако да Технички факултет добија знатно већи број слушалаца него у претходном периоду.

На самом почетку овог века, године 1901, у редовном року на свим годинама уписана су на факултете 422 ученика. Што се тиче испита, у јуну те године на свим факултетима пријавило се 199 ученика,¹²² а у септембру 137 ученика.¹²³

У првом полугодишту 1902/1903. школске године на свим факултетима била су уписана 463 слушаоца, од којих — редов-

них 412 мушкараца и 9 девојака (све на Филозофском факултету) и ванредних 42, међу којима 20 мушкараца и 22 девојке. У другом полугодишту број редовних слуша- лаца пао је на 402, а број ванредних на 26, тако да је на крају остало 428 редовних и ванредних ученика-ца. Те школске го- дине умрло је 9 ученика. Тада је на Фило- зофском факултету из Београда било свега 7 редовних слушалаца, на Правном 43 и на Техничком 9, док су сви остали ученици дошли из унутрашњости земље. Своје школовање на Великој школи завршио је 1902/1903. године 61 ученик.¹²⁴ Следеће, 1903/1904. школске године број ученика у првом полугодишту порастао је на 490 ре- довних и ванредних (61), од чега на Фило- зофском факултету 141, на Техничком 58 и на Правном 291 ученик. У другом полуго- дишту остала су 462 слушаоца.¹²⁵

Најпре индекс, а затим пријавни лист за упис великошколаца заведени су у по- следњој фази развитка Велике школе. Из пријавног листа ученице Наталије Тауша- новић од 1899. године види се да су давани подаци ове врсте: полугође, школска го- дина, факултет, одсек, дан пријаве, име и презиме, име и презиме очево и татора, дан и место (срез, округ) рођења, вероисповед, држављанин, стан, положио испит зрело- сти, — год., у реалци-гимназији и свршио- ла годину факултета Велике школе; пот- пис пријавника, одобрава упис ректор Велике школе.¹²⁶

Када је 1899. године студиозно расправ- љао о проблему медицинског образовања у Србији, тј. о оснивању медицинског факул- тета, др Милан Јовановић-Батут је указао да целокупни буџет Велике школе за 1898. годину износи 289.174 динара, а да се од тога на јестаственичко-хемијски одсек Филозофског факултета издаје 75.000 ди- нара, док су на тај одсек 1898/99. била уписана само 2 ученика.¹²⁷

Да Велика школа није привлачила до- вољан број слушалаца може се, поред ос- талог, утврдити и из факта да се у прву годину на свим факултетима уписало у први семестар 1899/1900. школске године само 90 слушалаца, од којих на Правни факултет 60, на Филозофски 8 и на Тех- нички 22.

Велику школу у Београду похађали су и младићи из разних српских области под туђинском влашћу; то су били велико- школци „странци”.¹²⁸

Године 1898. на Правном факултету ве- ликошколци „странци” били су: у I години

студија — Душан Димић, из Босанске Ду- бице, Јован Ш. Хајдуковић, из Подгоре у Црној Гори, Јован Миловчевић, из Богети- ћа у Црној Гори, Срећко Ђ. Трипковић, из Гање у Старој Србији, Павле Ивановић, из Васојевића у Црној Гори, Миливој А. Богдановић, из Беле Цркве у Аустро-Угар- ској, Михајло Ивановић, из Медуна у Цр- ној Гори; у II години — Војислав Стојано- вић, из Вршца у Аустро-Угарској, Ђорђе Ст. Костић, из Стајоваца у Старој Србији, Митар Перазић, из Кочићена у Далмацији, Петар А. Драгомировић, из Панчева у Ау- стро-Угарској, Александар Шандић, из Денте банатске у Аустро-Угарској; у III години — Перо Зековић, из Буџа у Старој Србији, Матија Тодоровић, из Молдаве у Банату, Љубомир Ђурковић, из Црне Баре у Аустро-Угарској, Љубомир Х. Стевић, из Грачанице у Босни, Ђорђе Минцић, из Ба- шина Села у Македонији, Доменика д’Ан- дреја, из Загреба у Хрватској; у IV години — Петар С. Николић, из Бељине у Босни, Драгољуб Станивуковић, из Брчког у Бос- ни, Фотије Станојевић, из Трнова у Бу- гарској.

На Филозофском факултету налазили су се следећи слушаоци пореклом изван Србије: а) на математичко-физичком одсе- ку I године студија Григорије Јововић, из Марковца у Црној Гори; у III години — Славко Милић, из Черевиха у Срему, Или- ја Тодоровић, из Сурчина у Аустро-Угар- ској; б) на јестаственичко-хемијском одсе- ку I године студија — Јевђеније Мандел- баум, из Минхена у Немачкој, Василије Лучић, из Рисна у Црној Гори, у II години — Александар Радосављевић, из Будимпе- ште у Угарској, Александар Прлинчевић, из Бабљака у Старој Србији, Борислав Милутиновић, из Вршца у Аустро-Угар- ској; у III години — Тимо Димитријевић, из Новог Пазара у Старој Србији, Алексан- дар Јовановић, из Босне; в) на историјско- географском одсеку II године — Михајло Петровић, из Прилепа у Македонији; у IV години: Атанасије Николић, из Кичева у Македонији, Мирко Мијушковић, из Пови- је у Црној Гори, Риста Скакаљевић, из Призрена у Старој Србији, Танасије Пеја- новић, из Плеваља у Херцеговини; г) у лингвистичко-литерарном одсеку III годи- не — Никола Николић, из Панчева у Ау- стро-Угарској, Григорије Хаџи Ташковић, из Водена у Македонији; у I години — Петар Лешнаревић, из Битоља у Македо- нији.

На Технички факултет са стране дошли су: у I годину — Богољуб Павић, из Босанске Дубице, Мирко Рош, из Загреба; у II години налазио се Јова Грбовић, из Херцеговине; у III години — Јосип Буковац, родом из Цариграда; у IV години — Риста Бујишић, из Плеваља у Херцеговини, Петар Караџић, из Црне Горе, Младен Ђуровић, из Трнаваца у Босни, Миливоје Јовановић, из Ковина у Срему, Бранко Таназевић, из Чакова у Банату.¹²⁹

Укупан број слушалаца из крајева изван Србије на факултетима Велике школе у Београду крајем 1898. године износио је 49, скоро осмина од целокупног броја уписаних у 1898/99. школској години.

На измаку прошлог века великошколска омладина Београда настојала је да развије културно-забавни живот. Истина, кафане су привлачиле млад свет, и утолико пре јер се у њима добијала храна, па се уз то проводило време у игрању билијара, карата. Свакако, учињен је велики напредак када је Мирко А. Поповић, слушалац IV године Филозофског факултета, у своје име и у име својих другова, затражио од Управе града Београда да потврди Правила за школу играња, која су од стране ректора била одобрена средином децембра 1896. године. Онда је дата дозвола да се школа играња може отворити и држати у сали хотела „Империјал”.¹³⁰

Настала је потреба и за новим облицима културног живота великошколаца. Тако, после доношења правила Дружине „Панчић”, крајем марта 1891. године, збор Дружине их је изменио и допунио 15. марта 1898. године. Потпредседник овог друштва слушалаца јестественничко-хемијског одсека Филозофског факултета Живко Ј. Јоксимовић, слушалац IV године, поднео је те измене и допуне на одобрење Академијском савету крајем септембра 1898. године. Задаци рада Дружине „Панчић” усредсређени су били на стручном образовању чланова.¹³¹

Поред „Побратимства” као општег друштва свих слушалаца на Великој школи, постојало је и културно-уметничко друштво „Обилић”. Оно је од оснивања развило плодну активност у подизању вокалне хорске уметности. Тако је председник „Обилића” професор др Стеван Марковић, крајем фебруара 1898, молио Министарство просвете да одобри Друштву да одржи концерте у Обреновцу, Шапцу и Сремској Митровици.¹³² Пошто тај пут није могао бити остварен, затражено је да се одобри излет у Смедерево и Крагујевац. Вођа је био

председник др Стеван Марковић, чији се задатак састојао и у томе „да одржава потребан поредак”.¹³³

Културна активност великошколаца одвијала се не само на састанцима дружине „Побратимство”, када су читани и претресани радови, већ и у праћењу литературе из библиотеке Дружине. Највише је коришћена стручна литература на српском, а мало на француском и немачком језику.¹³⁴ А после одобрења рада школе играња 1896. године, водећи рачуна о забавном животу својих чланова и других великошколаца, управа Академског певачког друштва „Обилић” молила је крајем новембра 1899. године ректора „Да би задовољила једну потребу својих чланова, а и осталих великошколаца”, да отвори своју школу играња за 65—70 ученика, од којих би око 50 потицало из чланства самог певачког друштва „Обилић”. Трошкове за издржавање школе играња подносиће сви ученици, док ће управа водити „о свему најстрожији надзор”.¹³⁵ Ректор је одобрио рад ове школе играња.

IX

Један од начина да се шири и продубљује стручно и научно интересовање слушалаца Велике школе састојао се у такмичењу приликом израде наградних темата. По одлуци Академијског савета, а на предлог факултета, за светосавске награде 1900. године примљен је 21 писмени рад, и то са Техничког факултета 9 и са Филозофског 12. Прву награду добило је 7 учесника, другу 7 и трећу награду 4 учесника; за труд и добру вољу награђена су 2, а 1 је одбијен.¹³⁶

Тада је с Техничког факултета предложено Академијском савету да убудуће, с обзиром на веће трошкове кандидата са овог Факултета приликом обраде тема, за њих награде буду веће од награда истог степена на осталим факултетима. У исто време с Техничког факултета потекла је идеја да се графички радови темата с тог факултета, као и бољи годишњи радови ученика, излажу приликом школског празника. Иначе, сви награђени радови треба да се задрже и чувају на Техничком факултету.¹³⁷

Године 1900. прва награда износила је 105, друга — 75 и трећа — 45 динара у злату. А колика је важност придавана том такмичењу показује факат што су савети факултета одређивали своје представнике

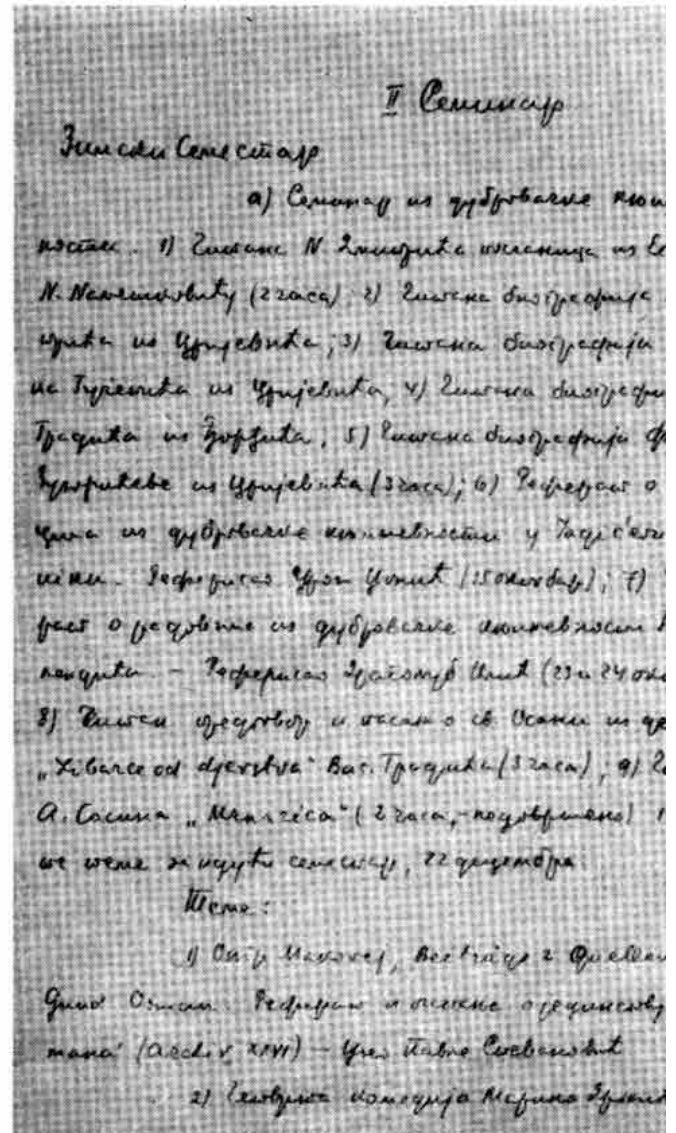
у комисију, која је по решењу Академијског савета имала да састави правила о давању тема. Правни факултет је у ту комисију делегирао професора Слободана Јовановића, Филозофски — професора Светолика Радовановића и Технички — професора Милана Капетановића.¹³⁸ „Правила о светосавским наградама Њ. В. Краља израђена су 1902. године у четрнаест чланова, на основу дара од 1.440 динара у злату, које је за ову сврху приложио још кнез Милан Обреновић 6. септембра 1872. године. У тим Правилима одређено је да постоје две награде за Правни факултет, три за Технички и четири за Филозофски, према броју одсека.¹³⁹

Поред светосавских награда на Великој школи, од 1902. године постојала је и видовданска награда, коју је установила Београдска општина за обележавање Видовдана. Те године видовданска тема, одобрена од стране Савета Филозофског факултета, а на предлог доцента Станоја Станојевића, гласила је „Влада цара Уроша (1355—1371).“ На конкурс су поднета три рукописа, од којих су два награђена првом и другом наградом, док трећи рукопис уопште није узет у обзир.¹⁴⁰

За видовданску награду у 1903. години тема коју је дао Станоје Станојевић гласила је „Критичка оцена житија Милутинова у Даниловом зборнику“. За 1904. годину тема, која је расписана 1. септембра 1903, била је „Хиландарско властелинство до краја XVI века“, а поднели су је заједно Љубомир Јовановић и Станоје Станојевић.¹⁴¹

Светосавских награда са по 380 динара у злату 1902/1903. године било је четири. Награђени су следећи радови: 1) „Ортографско-фонетска вредност палаталних сугласника старословенских споменика“, од Косаре Бобић, слушатељке IV године Филозофског факултета; 2) „Везе између Дубровника и рашке српске државе од средине XII века до 1358. године“, од Милоша Зечевића, слушаоца III године Филозофског факултета; 3) „Пројекат парохијалне цркве у омањој вароши у Србији“, од Јована Станојевића, слушаоца III године Техничког факултета; 4) „О верзуелним дужинама“, од Нешка Смиљанића, слушаоца IV године Техничког факултета.¹⁴²

Светосавска награда за великошколце задржана је и после пада династије Обреновића. Нови краљ Петар I Карађорђевић је 1904. године дао за награђивање светосавских темата износ од 2.000 динара у злату.¹⁴³ Правилником који је донет затим, прописано је да се ученицима с Правног

План рада у Семинару за југословенску књижевност, чији је професор био Павле Поповић. Документ се чува у Архиву САНУ у Београду

Le plan de travail au Séminaire de la littérature yougoslave, dont le professeur fut Pavle Popović. Ce document est gardé dans les Archives de l'ASSA à Belgrade

и Техничког факултета даје по једна награда за сваки одсек који је постојао на тим факултетима према уредби од 30. септембра 1900. и 12. марта 1901. године, односно на Правном факултету две и на Техничком три награде. На Филозофском факултету било је више награда, „у смислу пређашња му четири одсека: једна за математичко-физичку, друга за јестаственичко-хемијску, трећа за историјско-географску и чет-

дине 1897. пријављено је 16 учесника; број награђених је непознат.

Године 1898. пријављено је 19, а награђено 15 учесника.

1899. г.	„	20	„	16	„
1900. г.	„	21	„	20	„
1901. г.	„	14	„	12	„
1902. г.	„	14	„	?	„
1903. г.	„	5	„	5	„
1904. г.	„	13	„	10	145

Како се гласиле примљене светосавске теме које је Академијски савет расписао за 1904/1905. школску годину?

На Филозофском факултету тема из теорије књижевности гласила је „Фигуре у песмама Бранка Радичевића, Змаја Јована Јовановића, Ђуре Јакшића, и Војислава Илића”. Ову тему обрадио је један кандидат. Из српске филологије тема је гласила: Да се опише који српски дијалекат (његова фонетика, морфологија и синтакса). Рад који је, затим поднео Глиша Елезовић гласио је „Особине данашњег говора западно-косовских Срба”. Из историје српског народа тема је била „Влада Војислава Војиновића”, а награђен је Милош Зечевић, свршени ученик Филозофског факултета. Из области филозофске групе наука тема је гласила „О стваралачкој фантазији с психолошког гледишта”. Од четири поднета рада на ту тему, један је новчано награђен, други је похваљен, и то рад Вићентија Ракића.¹⁴⁶

На Правном факултету прихваћене су теме и то: из економске политике „Обезбеђење штете градом учињене усевима” чији је аутор, Тома Живановић, слушацац III године Правног факултета био новчано награђен; из трговачког права „Фабрички и трговачки жигови”. На ову тему поднета су четири рада, од којих је један новчано награђен, а два су похваљена.¹⁴⁷

Поред светосавских тема, за 1905. годину примљена је и видовданска тема „Остатке српске власти у Дубровнику од 1389. године”, за награду Београдске општине. Професори који су прегледали радове и оценили их, нашли су да су они писани у журби, и само је један предложен за награду.¹⁴⁸

Знатно пре него што је највиша настава узела на себе задатак да спрема високостручни кадар за ветеринарску службу, Велика школа је у томе учествовала давањем мишљења о кандидатима које је држава слала на школовање у иностранство. Тако, после акта Министарства унутрашњих дела од 24. августа 1899. године (СНО

8670), када је саопштено Академијском савету да се на расписани конкурс за три државна питомца пријавило 12 кандидата, од којих ваља изабрати одличне матуранте, који ће бити послати у Будимпешту, где постоји добра ветеринарска школа, и „што се наша сточна трговина креће поглавито за Угарску и што је преко нужно, да на нашим извозним тачкама имамо ветеринаре вичне мађарском језику и да имамо извесан број ветеринара, који су добро упознати са ветеринарским стањем и приликама у Угарској...¹⁴⁹ тај избор кандидата извршили су професори Велике школе. Годину дана ови младићи учиће мађарски језик, а затим се имају посветити студијама ветеринарства.

Х

Односи међу великошколским професорима нису увек били добри. Средином 1904. године избио је на јавност оштар сукоб поводом случаја Луја Адамовића, професора ботанике, у чему су суделовали чланови Дружине „Побратимство”, наставници, асистент за ботанику и друга лица која су радила у Ботаничкој башти.¹⁵⁰ Међу новостима од 31. маја 1904. године штампана је белешка у листу „Јутро” у којој је изнето да је томе збору присуствовао ректор, и да је том приликом донета резолуција о осуди професора Луја Адамовића, због, наводно, неправилности које је починио у службеном раду. Ректор се оградиле од писања у „Јутру”. На састанку „Побратимства” 30. маја 1904. стављен је на дневни ред случај Луја Адамовића, о чему ректор није био обавештен. У ствари, питање професора Адамовића налазило се пред судом, „и о којем се, у опште, на ђачким зборовима не може дебатовати”. Међутим, управа „Побратимства” је, без ректоровог знања, узела то да претреса и донела резолуцију. Због кривице били су кажњени укором председник Љуб. Нешић и потпредседник Миливоје Смиљанић. Убудуће се не сме стављати на дневни ред тачка „Питања и предлози”, у коју се може све и свашта ставити, и да ће се Дружина суспендовати ако се још једном деси да се на збору расправља питање које није стављено на дневни ред.¹⁵¹ На споменутом састанку чланови „Побратимства” нападали су оне наставнике који су узели у заштиту Луја Адамовића у Академијском савету.¹⁵² Оптуђеним члановима управе „Побратимства” суђено је 19. јуна 1904. године под председништвом ректора Марка Лека и

чланова суда Мијалка Ђирића и Слободана Јовановића. Поред председника и потпредседника „Побратимства” саслушани су Глиша Елезовић, Јов. Красојевић, Илија Чворић и Свет. Петровић. Кажњени су само председник и потпредседник укором, мада „учењена кривица заслужује већу казну, признајући им као олакшицу то, што они у овоме случају нису непосредни кривци, и што су иначе познати као ваљани ученици”.

Резолуцију о професору Лују Адамовићу сачинила је једна група великошколаца, чланова „Побратимства”, а прочитао ју је Недељко Дивац, слушалац Филозофског факултета, који је био помогнут од асистента за ботанику Кошанина, писца једне брошуре противу професора Адамовића. Због тога је Недељко Дивац, „за непристојан поступак према ректору”, кажњен са десет дана затвора, с тим да му се казна унесе у диплому, ако му касније „академска власт не би ову казну опростила”.

Лист „Штампа”, од 22. маја 1904. у чланку под насловом „Нова афера на Великој школи”, вређао је и клеветао ректора и професоре употребљавајући врло непристојне изразе: „мафија”, „јатаци”... „а онда неће требати г. Леко као ректор, већ Ломброзо као васпитач”. По Закону о штампи ректор Велике школе тужио је суду уредника листа Петра Ђорђевића, па је овластио да га заступа др Божидар Марковић, професор Правног факултета. Средином новембра 1904. процес је окончан, а акта стављена у архиву,¹⁵³ што значи да суд није узео у правичну заштиту представнике Велике школе.

На почетку последње деценије прошлог века вршене су бројне промене у наставничком кадру Правног факултета. Тако је указом од 16. јануара 1894. године постављен за професора међународног права др Миленко Р. Веснић, министар на расположењу и пређашњи професор истог Факултета и предмета. Почетком априла исте године постао је професор права др Милован Миловановић, генерални конзул у Будимпешти, који је, међутим, ускоро, 1. септембра отпуштен из државне службе због свог политичког опозиционарског става према режиму Обреновића. Нешто пре тога ово се десило и са др Јаковом Ненадовићем, професором истог Факултета.

Нешто доцније, знатно појачање правничком образовању чини постављење за ванредног професора Слободана Јовановића на катедри државног права, што је учињено указом од 11. јуна 1897. године;

затим, Јована М. Јовановића, за ванредног професора административног права, указом од 16. априла 1900. године. Након две године „претписом” министра просвете постављени су на Правном факултету за доцента римског права др Драгослав Ковановић и за доцента административног права др Војислав Маринковић. Те исте године, указом од 12. новембра 1902, за редовног професора народне економије постављен је Милић Ј. Радовановић.

У којем правцу се кретало схватање и рад ондашње врховне државне управе најбоље се види из начина пензионисања и отпуштања професора Велике школе последњих година прошлог века. Тако, краљевим указом, а на предлог министра просвете, по саслушању Министарског савета, на основу члана 70. Закона о чиновницима грађанског реда, пензионисани су Милан Недељковић и Љубомир Стојановић, 5. јуна 1899, а Јован Жујовић, 21. јула 1899. године. Затим, указом од 25. јуна 1899, отпуштен је из државне службе, на основу члана 76. Закона о чиновницима др Миленко Веснић, професор Правног факултета, поред претходне тројице са Филозофског факултета.¹⁵⁴ Наведеним актима краљевски двор и влада разрачунавали су се са својим политичким противницима на Великој школи, од чега је настава, као и струка и наука, највише трпела. По правилу, добри наставници и одлучни људи јавно су критиковали незаконите и неправилне поступке државних врхова, па су долазили у незавидан положај баш услед обести и самовоље владајућих кругова, чији су ауторитет и морал ниско пали.

Редовним буџетским путем, а све због слабог финансијског стања државе, особито је тешко било задовољити проширене научно-наставне потребе највише школе у земљи. Тим питањима бавила се Академијска управа на својим састанцима, па је ректор Војислав Бакић једном приликом послао министру просвете предлог да се један део прихода неких просветних фондова којим рукује Министарство уступи Великој школи, ради штампања разних списа и ради набавке научних средстава.¹⁵⁵ На тај предлог врховна просветна управа уопште није одговорила.

Према условима и могућностима, професори су улагали напоре да би се постигли бољи резултати у настави и научној раду. Неки међу њима настојали су да

учествују на међународним конгресима. Тако је директор Опсерваторије професор Ђока М. Станојевић молио 5. маја 1900. године да му се одобри двадесетодневни боравак у Паризу ради учешћа на међународном конгресу метеоролога и астрофизичара, на који је био позван од организатора. За тај боравак у Паризу потребна му је била извесна новчана помоћ, па је молио Министарство да му је пружи. Одговорено му је да за ту сврху нема буџетских могућности, па се упућује на средства којим располаже Опсерваторија.¹⁵⁶

Представници Велике школе који су се морали борити на све стране да би се наставно-научни рад могао развијати задовољавајуће били су, поред осталих, ректор др Милан Јовановић-Батут, декан Милан Капетановић, као и чланови Академијске управе Марко Леко, Александар Борисављевић, и Јевта Стевановић, од којих су тројица били старешине факултета.¹⁵⁷

Да би се материјални положај и социјални углед професора подигао, Академијска управа је на седницама 1902/1903. године, на основу реферата др Војислава Бакића, усвојила основу за регулисање плата професора Велике школе, што се битно није мењало скоро пола века, тј. од времена Лицеја, иако су задаца наставника Велике школе постали тежи и сложенији а скупоба се увећала. Нарочито су били у питању редовни професори, до којег се звања по најновијим прописима могло врло тешко допрети.¹⁵⁸

У 1902/1903. школској години састав академијских органа био је следећи. Ректор је био др Марко Леко а декан Божидар Прокић. Академијски савет чинили су председник ректор Марко Леко, деловођа Божидар Прокић, док су чланови били редовни професори Гргур Миловановић, Војислав Бакић, Милан Андоновић, Милан Јовановић-Батут, Јован Жујовић, Коста Главинић, Милан Капетановић, Никола Стаменковић, Владимир Тодоровић, Милан Недељковић, Александар Борисављевић, Ђорђе Станојевић, Светозар Зорић, Богдан Гавриловић, Спасоје Радојичић, Андра Стевановић, Сава Урошевић, Јевта Стојановић, Мијалко Ђирић, Милић Радовановић, Драгољуб Павловић, Јован Цвијић, Светлик Радовановић, Богдан Поповић, Стеван

Марковић, Михајло Петровић, Слободан Јовановић, Живојин Перић, Никола Вулић, Живојин Ђорђевић.¹⁵⁹

На Великој школи било је укупно 39 професора, од којих на Филозофском 22, на Правном 8 и на Техничком факултету 9 професора.

Период развоја образовања на Великој школи у Београду од 1896. до 1905. године, односно уочи прерастања у Универзитет 1905, није значајан само по томе што се онда организационо стварају чврсте основе за даљи успон, већ је то време најживље и најсмисљеније активности да се настава и научни рад подигну на виши ступањ путем европског критеријума у правом смислу речи. Захваљујући спремном наставничком и научном кадру, резултатима истраживања у заводима, лабораторијумима и семинарима, чије је ширење добило у замаху, Велика школа у Београду била је у стању да реализује факултетско образовање по узору на најбоље универзитете у Европи. Далеки наговештаји о томе налазе се на почецима стварања српске државе у XIX веку, особито средином тог века. Међутим, не баш повољне друштвено-политичке и економске прилике у земљи нису ишле у прилог замашнијем залагању и резултатима у корист високошколског, као и образовања на нижим степенима. Борба која се почела водити у последњој деценији прошлог и на почетку овог века јасно показује до колике мере су разни фактори државног и уопште јавног живота утицали на ток промена, тј. омогућили или спречавали прогресивне тенденције. Ипак, упркос разним сметњама, релативно младо грађанско друштво Србије борило се за таква решења у разним правцима којим су створени повољни услови за укупан друштвени и културни развитак и развитак образовно-научних институција.

Не мали напори који су уложени најпре од стране професора Велике школе, као и других чинилаца да би настава ишла укорак с временом и потребама земље, завршени су успешно. У ствари, то се догодило у најбурнијем раздобљу српске државе, која је пролазила кроз значајне догађаје, од којих су у највећем зависили високошколско образовање и научни рад.

БРОЈ СЛУШАЛАЦА
на Филозофском факултету у 1893/94. школској години

Табела I

Назив слушалаца	историј.—филолошки одсек					природн.—матем. одсек				
	Г О Д И Н А					Г О Д И Н А				
	I	II	III	IV	Свега	I	II	III	IV	Свега
Редовних у почетку године	34	16	4	24	78	16	16	5	18	55
Редовних на крају године	24	13	2	23	62	12	16	3	17	48
Ванредних на почетку године	8	5	1	5	19	2	1	—	2	5
Ванредних на крају године	4	5	1	5	15	—	1	—	2	3
Свега на почетку године	42	21	5	29	97	18	17	5	20	60
Свега на крају године	28	18	3	28	77	12	17	3	19	51
Школу је оставило:										
Због смрти	—	1	—	1	2	—	—	—	—	—
Због болести	2	1	—	—	3	2	—	1	—	3
Због неположених испита	8	1	2	—	11	2	—	1	1	4
Из других узрока	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Свега оставило школу	10	3	2	1	15	4	—	2	1	7

БРОЈ СЛУШАЛАЦА
на Филозофском факултету по социјалном пореклу родитеља у 1893/94

Табела II

Од родитеља	историј.—филолошки одсек					природно—математички одсек				
	У Г О Д И Н И					У Г О Д И Н И				
	I	II	III	IV	Свега	I	II	III	IV	Свега
Свештеника	4	—	—	2	6	2	—	—	2	4
Чиновника	9	3	—	—	12	3	6	—	2	11
Наставника	3	2	—	1	6	—	1	1	1	3
Трговаца	11	5	1	9	26	6	5	1	4	16
Занатлија	1	1	2	3	7	1	3	—	4	8
Земљоделаца	4	4	—	8	16	2	1	3	3	9
Лекара	1	—	1	—	2	—	—	—	1	1
Инжењера	1	—	—	2	3	—	1	—	—	1
Послужитеља	1	—	—	1	2	2	—	—	1	3
Свега	34	16	4	24	78	16	16	5	18	55

БРОЈ СЛУШАЛАЦА
на Правном факултету у 1893/94. школској години

Табела III

Назив слушалаца	Г о д и н а				Примедби	
	I	II	III	IV	Свега	
Редовних у почетку године	94	57	25	92	268	
Редовних на крају године	77	51	23	88	239	
Ванредних у почетку године	13	2	1	4	20	
Ванредних на крају године	3	2	1	2	8	
Свега у почетку године	107	59	26	96	288	
Свега на крају године	80	53	24	90	247	
Школу је оставило:						
Због смрти	1	1	1	—	3	
Због болести	6	1	—	—	7	
Због неположених испита	10	4	1	4	19	
Из других узрока	—	—	—	—	—	
Свега оставило школу	17	6	2	4	29	

БРОЈ СЛУШАЛАЦА
на Правном факултету по социјалном пореклу родитеља у 1893/94. школској години

Табела IV

Од родитеља	У г о д и н и					Свега	
	I	II	III	IV			
Свештеника	5	3	1	5	14		
Чиновника	30	14	5	17	66		
Наставника	3	4	1	6	14		
Трговаца	35	16	10	28	89		
Занатлија	5	10	3	13	31		
Земљоделаца	14	9	4	18	45		
Лекара	—	—	—	—	—		
Инжењера	1	—	—	2	3		
Послужитеља	1	1	1	3	6		
Свега	94	57	25	92	268		

БРОЈ СЛУШАЛАЦА

Табела V

на Техничком факултету у 1893/94. школској години

Назив слушалаца	Г о д и н а				
	I	II	III	IV	Свега
Редовних у почетку године	12	2	11	10	35
Редовних на крају године	9	2	10	10	31
Ванредних на почетку године	—	—	—	—	—
Ванредних на крају године	—	—	—	—	—
Свега на почетку године	12	2	11	10	35
Свега на крају године	9	2	10	10	31
Школу је оставило:					
Због смрти	—	—	—	—	—
Због болести	—	—	—	—	—
Због неположених испита	3	—	1	—	4
Из других узрока	—	—	—	—	—
Свега оставило школу	3	—	1	—	4

БРОЈ УЧЕНИКА

Табела VI

на Техничком факултету по социјалном пореклу родитеља у 1893/94. школској години

Од родитеља	У г о д и н и				
	I	II	III	IV	Свега
Свештеника	2	—	1	—	3
Чиновника	1	—	1	1	3
Наставника	1	—	—	1	2
Трговаца	5	1	7	3	16
Занатлија	2	1	1	1	5
Земљорадника	1	—	—	3	4
Лекара	—	—	—	—	—
Инжењера	—	—	1	1	2
Послужитеља	—	—	—	—	—
Свега	12	2	11	10	35

НАПОМЕНЕ

- ¹ Просветни гласник, Београд, 1897, стр. 667.
- ² Јован М. Жујовић, *Садашње уређење Велике школе*, Београд, 1897, стр. 93.
- ³ Српска краљевска Велика школа — Уредбе — Општа уредба Велике школе, Београд, 1897, стр. 3—58.
- ⁴ Општа уредба Велике школе, Београд, 1897, стр. 52.
- ⁵ Говор је објављен у прегледу предавања свих факултета за 1890/91. школску годину.
- ⁶ Војислав Бакић, *Белешке о просветним, културним и политичким догађајима за последњих педесет година* — дело у рукопису, — Збирка докумената за историју педагогије Филозофског факултета у Београду, Бр. 67/ОД.
- ⁷ Оп. цит, стр. 103.
- ⁸ Збирка докумената за историју педагогије Филозофског факултета у Београду, Бр. 67/ОД.
- ⁹ Иста збирка, Бр. 68/ОД.
- ¹⁰ Државни архив Србије, Одељење Министарства просвете, Бр. 4921/98. Убудуће скраћено: ДАС, МП.
- ¹¹ Исти Архив, исти документ.
- ¹² ДАС, МП, Бр. 4922/98.
- ¹³ Владимир Грујић, *Педагог Војислав Бакић на Великој школи у Београду 1892—1905* — посебан отисак из Зборника Филозофског факултета у Београду, књ. V 1, Београд, 1960, стр. 15.
- ¹⁴ ДАС, МП, Бр. 6767/98.
- ¹⁵ Збирка докумената за Историју педагогије Филозофског факултета у Београду, Бр. 71/ОД.
- ¹⁶ Иста Збирка, Бр. 73/ОД.
- ¹⁷ Војислав Бакић, *Белешке...*, стр. 108.
- ¹⁸ ДАС, МП, Бр. 123888/98.
- ¹⁹ Исти Архив, исти документ.
- ²⁰ Војислав Бакић, *Белешке...*, стр. 112.
- ²¹ Исто, стр. 117.
- ²² Исто, стр. 126.
- ²³ Исто, стр. 137.
- ²⁴ Исто.
- ²⁵ ДАС, МП, Ф XVIII, 71/1898.
- ²⁶ ДАС, Одељење Велике школе, Бр. 724/1898.
- ²⁷ Исти документ.
- ²⁸ ДАС, МП, Ф IV, 209/1903.
- ²⁹ Исти документ.
- ³⁰ ДАС, ВШ, Бр. 270/1896.
- ³¹ Исти Архив, исто Одељење, № 236/1896.
- ³² ДАС, ВШ, Бр. 7/1896.
- ³³ ДАС, ВШ, Бр. 361/1896.
- ³⁴ ДАС, ВШ, Бр. 1019/1899.
- ³⁵ ДАС, ВШ, Бр. 854/1899.
- ³⁶ ДАС, ВШ, Бр. 510/1900.
- ³⁷ Исти документ.
- ³⁸ ДАС, МП, Ф II, 248/1901.
- ³⁹ ДАС, МП, Ф II, 285/1901.
- ⁴⁰ ДАС, ВШ, Ф III, 188/1903.
- ⁴¹ ДАС, МП, Ф XXXIII, 13/1903.
- ⁴² ДАС, ВШ, Ф III, 90/1904.
- ⁴³ ДАС, МП, Ф V, 18/1900.
- ⁴⁴ ДАС, МП, Ф V, 18/1900.
- ⁴⁵ ДАС, МП, Ф XXVI, 13/1902.
- ⁴⁶ ДАС, ВШ, Бр. 568/1901.
- ⁴⁷ ДАС, ВШ, Бр. 568/1901.
- ⁴⁸ ДАС, ВШ, Ф I, 61/1903.
- ⁴⁹ ДАС, МП, Ф XXXIII, 13/1903.
- ⁵⁰ Јеленко Михајловић, *Некадашњи Завод сеизмолошки и данашњи његов развитак*, — Универзитетски весник, Београд, 1948, бр. 2, стр. 8.
- ⁵¹ ДАС, ВШ, Бр. 1005/1896.
- ⁵² ДАС, ВШ, Ф IV, 83/1903.
- ⁵³ ДАС, ВШ, Ф IV, 210, 1903.
- ⁵⁴ ДАС, МП., Ф XXXIII, 13/1903.
- ⁵⁵ Исти документ.
- ⁵⁶ ДАС, ВШ, Бр. 1031/1896.
- ⁵⁷ Исти документ.
- ⁵⁸ ДАС, ВШ, Ф I, 1/1902.
- ⁵⁹ ДАС, Исти документ.
- ⁶⁰ ДАС, ВШ, Ф III, 90/1903.
- ⁶¹ Исти документ.
- ⁶² Исто.
- ⁶³ Исто.
- ⁶⁴ Исто.
- ⁶⁵ ДАС, МП, Ф XII, 93/1898.
- ⁶⁶ ДАС, ВШ, Бр. 2053/1896.
- ⁶⁷ ДАС, ВШ, Бр. 1351/1898.
- ⁶⁸ ДАС, ВШ, Бр. 130/1897.
- ⁶⁹ ДАС, ВШ, Бр. 2877/1898.
- ⁷⁰ ДАС, ВШ, Бр. 133/1900.
- ⁷¹ ДАС, ВШ, Ф I, 190/1901.
- ⁷² Извештај Управе редовној скупштини о раду од 1. марта 1898. до 28. фебруара 1899, Београд, 1899, стр. 1—28.
- ⁷³ Из наведеног Извештаја Управе.
- ⁷⁴ ДАС, ВШ, Ф II, 234/1901.
- ⁷⁵ ДАС, ВШ, Ф IV, 628/1901.
- ⁷⁶ ДАС, ВШ, Ф I, 45, 56/1902.
- ⁷⁷ ДАС, ВШ, Ф I, 14/1903.
- ⁷⁸ ДАС, ВШ, Ф II, 4/1903.
- ⁷⁹ Исти документ.

- ⁸⁰ ДАС, МП, Ф ХХХІІІ, 13/1903.
⁸¹ ДАС, ВШ, Ф ІІІ, 90/1904.
⁸² ДАС, МП, Ф ХХХІІІ, 13/1903.
⁸³ Исти документ.
⁸⁴ Преглед предавања, вежбања и семинара Српске краљевске Велике школе за II пол. 1902/903. године, Београд, 1903.
⁸⁵ ДАС, ВШ, Бр. 946/1896.
⁸⁶ Тихомир Ђорђевић, *Србија пре сто година*, Београд, 1946, стр. 98, 99.
⁸⁷ Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду, 1939, стр. 227.
⁸⁸ Подаци су из »Minerva — Jahrbuch der gelehrnt Welt«.
⁸⁹ ДАС, МП, Бр. 12388/98.
⁹⁰ Војислав Бакић, *Белешке...*, Стр. 101.
⁹¹ ДАС, МП, Бр. 3628/97.
⁹² Војислав Бакић, *Белешке...*, стр. 134.
⁹³ Оп. цит. стр. 144.
⁹⁴ ДАС, МП, Бр. 14120/1899.
⁹⁵ ДАС, МП, Бр. 683/900.
⁹⁶ Исти документ.
⁹⁷ Исто.
⁹⁸ ДАС, ВШ, Бр. 422/1897.
⁹⁹ Исти документ.
¹⁰⁰ ДАС, ВШ, Бр. 3138/1898.
¹⁰¹ ДАС, ВШ, Бр. 3138/1898.
¹⁰² Исти документ.
¹⁰³ Исто.
¹⁰⁴ ДАС, ВШ, Бр. 2888/1898.
¹⁰⁵ ДАС, ВШ, Бр. 2689/1898.
¹⁰⁶ Исти документ.
¹⁰⁷ ДАС, ВШ, Ф I, 106/1902.
¹⁰⁸ Исти документ.
¹⁰⁹ Исто.
¹¹⁰ Исто.
¹¹¹ Исто.
¹¹² ДАС, ВШ, Ф ІІІ, 136/1902.
¹¹³ ДАС, ВШ, Ф ІІІ, 25/1902.
¹¹⁴ Исти документ.
¹¹⁵ Исто.
¹¹⁶ ДАС, ВШ, Ф ІІІ, 164/1902.
¹¹⁷ ДАС, ВШ, Бр. 1061/1902.
¹¹⁸ ДАС, ВШ, Ф I, 131/1903.
¹¹⁹ Триша Кацлеровић, *Мартовске демонстрације 1903 на Великој школи*, — Универзитетски весник, Београд, 1950, бр. 22.
¹²⁰ ДАС, ВШ, Ф I, 101/1904.
¹²¹ ДАС, ВШ, Бр. 3079/1899.
¹²² Исти документ.
¹²³ Милан Јовановић-Батут, *Медицински факултет српског универзитета*, — Просветни гласник, Београд, 1899, св. XI, XII; стр. 569, 641, 702.
¹²⁴ ДАС, МП, Ф ХХХІІІ, 13/1903.
¹²⁵ ДАС, ВШ, Ф ІІІ, 90/1904.
¹²⁶ ДАС, ВШ, Бр. 1799/1899.
¹²⁷ Др Милан Јовановић-Батут, *Медицински факултет...*, Просветни гласник, 1899.
¹²⁸ ДАС, ВШ, Бр. 3138/1898.
¹²⁹ Исти документ.
¹³⁰ ДАС, ВШ, Бр. 2108/1896.
¹³¹ ДАС, ВШ, Бр. 2438/1898. Та Правила нису сачувана у архивским изворима.
¹³² ДАС, ВШ, Бр. 1565/1898.
¹³³ Исти документ.
¹³⁴ ДАС, ВШ, Бр. 919/1898.
¹³⁵ ДАС, ВШ, Бр. 3113/1899.
¹³⁶ ДАС, ВШ, Бр. 2/1900.
¹³⁷ Исти документ.
¹³⁸ ДАС, ВШ, Ф II, 243/1901.
¹³⁹ ДАС, ВШ, Ф IV, 12/1902.
¹⁴⁰ ДАС, ВШ, Ф IV, 14/1902.
¹⁴¹ ДАС, ВШ, Ф II, 71/1903.
¹⁴² ДАС, МП, Ф ХХХІІІ, 13/1903.
¹⁴³ ДАС, ВШ, Ф II, 89/1904.
¹⁴⁴ Исти документ.
¹⁴⁵ Исто.
¹⁴⁶ ДАС, ВШ, Ф IV, 183/1905.
¹⁴⁷ Исти документ.
¹⁴⁸ ДАС, ВШ, Ф IV, 184/1905.
¹⁴⁹ ДАС, ВШ, Бр. 1764/1899.
¹⁵⁰ ДАС, ВШ, Ф III, 23/1904.
¹⁵¹ Исти документ.
¹⁵² Исто.
¹⁵³ ДАС, ВШ, Ф III, 88/1904.
¹⁵⁴ Просветни гласник, Београд, 1899, бр. 8, год. XX, стр. 417.
¹⁵⁵ ДАС, МП, Ф XII, 95/1898.
¹⁵⁶ ДАС, МП, Ф X, 12/1900.
¹⁵⁷ ДАС, МП, Ф III, 521/1901.
¹⁵⁸ ДАС, ВШ, Ф ХХХІІІ, 13/1903.
¹⁵⁹ Преглед предавања, вежбања, семинара за II полугође 1902/1903. школске године — Академијске власти, особље и установе, Београд, 1903.

LA GRANDE ECOLE DE BELGRADE A LA VEILLE DE SA TRANSFORMATION EN UNIVERSITE

Dr Vladimir Grujić

Un pas très important dans le développement de l'enseignement supérieur et dans la constitution des établissements scientifiques est fait en octobre 1896, où les modifications et les amendements de la Loi sur la Grande école sont ratifiés. C'est alors qu'à la Faculté de philosophie les matières d'enseignement sont regroupées par leur ressemblance et, au lieu de deux précédentes, quatre sections sont constituées. Et non seulement la Faculté de philosophie mais les autres aussi, la Faculté de droit et la Faculté de technique, se libèrent des matières superflues et se transforment en grandes écoles d'enseignement supérieur. Bref, tout tend au futur système universitaire.

La réorganisation de l'enseignement dans les facultés de la Grande école, entamée en 1896 et poursuivie en 1897 par les décrets séparés pour chacune d'elles, porte plusieurs marques d'une réforme positive et réussie. Cela se déroule parallèlement à la lutte pour la transformation de la Grande école en université, suivie des efforts soutenus des responsables à l'École même. Si quelque chose ait réellement contribué au rapprochement de l'enseignement supérieur au type universitaire et aux exigences progressives en matière de l'orientation scientifique de l'enseignement de ce temps-là — c'est sans doute l'adoption et la proclamation du principe, qui dit: «Afin de se consacrer d'avantage à diverses disciplines, dans la formation des cadres indépendants pour les différents domaines scientifiques, les étudiants réguliers de la Grande école sont obligés de s'exercer dans les laboratoires, les cabinets, les séminaires et dans les autres instituts de recherches, selon la disposition et les règlements qui seront arrêtés par les conseils des facultés».

En quoi consiste précisément la nouvelle organisation des facultés? A la Faculté de philosophie, l'ancienne section Histoire-philologie est divisée en deux nouvelles: Linguistique-littérature et Histoire-géographie. Les matières et les examens dans la première section sont classifiés en quatre groupes. D'autre part, la section Sciences naturelles-mathématiques de cette Faculté ouvre deux nouvelles sections: Mathématiques-physique et Sciences naturelles-chimie. Les autres facultés aussi engagent la différenciation de l'enseignement. Ainsi, à la Faculté de droit sont constituées les sections de spécialité judiciaire et de spécialité administrative. En vertu du Règlement et selon le

nouveau plan d'enseignement des études juridiques, les étudiants en droit auront à maîtriser d'abord les bases de toutes les disciplines juridiques. Pour les deux spécialités mentionnées, les candidats se préparent dans les séminaires séparés et aux cours spéciaux.

La nouvelle organisation a permis au corps enseignant de cette Faculté un travail plus approfondi qu'avant. La réforme effectuée a fait progresser aussi la Faculté de technique, en tant qu'école formant des ingénieurs spécialisée en architecture et en mécanique. Avec ses deux sections, Architecture et Mécanique, la Faculté de technique est devenue une école supérieure plus complète.

Lorsque ces importantes transformations furent entreprises, la Grande école se montra prête à ouvrir la Faculté d'agronomie, à condition d'avoir la compréhension de l'administration d'Etat et les moyens nécessaires.

Afin de pouvoir assurer un enseignement correct, répondant aux nécessités contemporaines professionnelles, scientifiques, pédagogique et didactiques, la Grande école devait avoir à sa disposition des ressources pour doter les instituts de recherche, les laboratoires, les cabinets et les bibliothèques. Outre l'Observatoire de Grande école à Vračar, il était nécessaire de construire quelques instituts et d'obtenir le domaine «Jevremovac» qui était offert à l'école. Ce domaine devait devenir le centre de recherche de la faune et de la flore non seulement de la Serbie mais aussi des autres pays de la péninsule balkanique, comme l'avait entrepris Josif Pančić au Jardin botanique. Pour faire progresser l'enseignement universitaire, organisé à l'instar de celui d'Europe occidentale notamment des universités allemandes, il était nécessaire de placer les fonds plus importants à l'enrichissement des collections, ustensiles et instruments; il fallait élargir les salles servant au dessin, à l'expérience etc.

En ce qui concerne le régime d'enseignement, il faut souligner la disposition selon laquelle les étudiants réguliers étaient obligés de suivre les cours d'exercice dans les séminaires, les laboratoires et les instituts. Les règlements universitaires, résultant des modifications et des amendements de la Loi, avaient prescrit que seule pouvaient se présenter aux examens principaux les candidats suffisamment habiles dans la préparation de leurs travaux scientifiques. Jusqu'alors facultative, une cer-

taine pratique scientifique dans les séminaires ou laboratoires devint en 1896 la condition pour poursuivre les études.

Le but principal visé par la réforme était de raffermir dans la pratique les connaissances théoriques; de vérifier et d'appliquer les connaissances acquises aux cours; d'analyser et d'expérimenter. On s'engageait en grande partie vers l'innovation des méthodes d'enseignement et c'est là l'essentiel dans le développement de la Grande école vers la fin du siècle passé. Par ce fait, les professeurs deviennent de plus en plus les directeurs des instituts de recherches, des cabinets et des laboratoires, tandis que les étudiants travaillent d'avantage au lieu d'étudier en écoutant, plus ou moins passivement. La réforme accomplie est de plus grand mérite pour le futur système d'enseignement universitaire. En travaillant avec les groupes plus petits des auditeurs, grâce à la nouvelle classification des matières d'après leur ressemblance, les enseignants ont pu plus facilement connaître d'avantage leurs élèves et les introduire au fond

d'une partie donnée de la science. Certes, c'est tout autre question qu'on peut se poser pour savoir quels moyens l'Etat avait assuré pour appliquer le plus complètement possible les dispositions légalisées.

En outre, l'une des très importantes modifications de la Loi sur la Grande école est celle qui prévoit une plus large autonomie des facultés, permettant à ces dernières de se charger de l'organisation intérieure, de faire des changements nécessaires et de choisir le personnel enseignant. Les principaux de faculté sont élus à quatre ans, ce qui assure la continuité de leur travail.

Les transformations fondamentales dans les facultés de la Grande école accomplies en 1896 et 1897, ont contribué à l'amélioration du processus d'enseignement et de recherche, dans l'esprit des exigences contemporaines. La lutte pour l'organisation des facultés dans ce sens, avait reposé non seulement sur les besoins de la société, mais aussi sur les nouveaux résultats scientifiques qui s'imposaient impétueusement.

